ŞEYX ŞAMİL

İŞTİRAK EDƏNLƏR

Ş a m i l – Dağıstanın xalq qəhrəmanı
Ə m i n ə t – Onun arvadı
Ş a m i l i n a n a s ı
Q a z ı M ə h ə m m o d – Şamilin oğlu
S o l t a n – Şamilin qaynı, Əminətin qardaşı
H a c ı M u r a d – Şamilin nayibi
Q a s i d – Qazı Məhəmmədin müridi
K ə r i m ə t – Dağlı qızı
K ə r i m ə t i n a n a s ı
A t a y – Şamilin müridi
G e n e r a l – Çar ordusunun komandanı
R a y e v s k i – Paruçik
T a m a r i n – Paruçik
M a r i y a – Generalın arvadı
B o r y a – Onun oğlu
D m i t r i
F y o d o r } – Rus soldatları
İ v a n
S ə i d – Avar xanları nəslindən olan bir dağlı
D o k t o r – Çar ordusunda işləyən xirurq
Q a z ı – Ruhani
D a ğ l ı l a r, ç a r z a b i t l ə r i, r u s s o l d a t l a r ı...

BİRİNCİ ŞƏKİL

Dağıstan cəbhəsindəki çar ordusu qərargahında generalın mənzili. M a r i y a dərin bir ilhamla olduqca həzin bir sonet çalır. Hər tərəf sakitdir. Birdən top səsi eşidilir.Mariya səksənir və bir anlığa hərəkətsiz dayanıb ətrafı dinləyir. Yenə piano çalmağında davam edir. Onun arxasından yavaşca addımlarla general gəlir. Top səsi bir də təkrar olunur.

M a r i y a. Oh... yenə hər tərəfdə ölüm... hər tərəfdə qan...

G e n e r a l. *Əlahəzrət imperatorun iradəsi belədir, əzizim.* Nə üçün çalmayırsan?.. Mən bu top səslərini gözəl musiqinin həzin tərənnümü ilə bir zamanda dinləmək istəyirəm.

M a r i y a. Gedək, Vitya, gedək, Peterburqa... mən buralarda qalmaq istəmirəm... Eşidirsənmi? Yüzlərlə insanın qanını axıtmaqdan zövqmü alırsan?.. Yox, yox, mən dözə bilmirəm... (*Gedir*)

G e n e r a l. Dözo bilmirəm... Dağlılara atılan hər top gülləsi, mənə gələcək zəfərdən xəbər gətirir... (*Zəngi vurur*)

K a t i b (*Gəlir*). Buyurun, general...

G e n e r a l. Raportun sonunu yazın!.. "Hücum, eyni zamanda üç tərəfdən başlanmışdır. Mənim ixtiyarımda olan bütün qüvvələr düşmən üzərinə birdən yürüş etmişdir. Ordu üç korpusa bölünmüş, hər bir korpusa da təcrübəli bir komandan təyin edilmişdir. Biz dünəndən bəri Kaspi dənizi tərəfdən, ləzgi və Qafqaz xətlərindən irəliləyirik..." – yazdınmı?

K a t i b. Bəli, general, yazdım...

G e n e r a l. Davam edin: "Qafqaz – böyük və sarsılmaz bir qaladır. Bu xalqın yarısı əlində silah bizə müqavimət göstərsə də, biz bu qalanı sarsıdıb uçuracağıq. Mən əminəm ki, əlahəzrət imperatorun məhəbbətindən qüvvət alan ürəklərin atəşi bu dəmir qalanı yandırıb külə döndərəcəkdir!.." – Raportu bu gün yollayarsınız.

K a t i b. Baş üstə, general...

G e n e r a l. Onlar gəldilərmi?..

K a t i b. Bəli, çoxdan gözləyirlər, general.

G e n e r a l. Çağırın.

K a t i b. Bu saat... (*Gedir*)

G e n e r a l (*Mariya gedən qapıya sarı boylanaraq*). Aha, Mariya yatdı... Çox gözəl.

S ə i d (*Katiblə, Soltanla bərabər gəlir*). Salam, yaranal.

Görüşürlər.

G e n e r a l. Ağalar, çox təəssüf ki, sizinlə uzun söhbətə macalım yoxdur... (*Soltana*) Fikirləşdinizmi?

S o l t a n. Bəli, general.

G e n e r a l. Çox gözəl. (*Katibə işarə edir, o çıxır*) Şərtlərimiz sizə bəllidirmi!

S o l t a n. Dedilər, general... Biz razıyıq.

S ə i d. Bizim də şərtimiz var, yaranal.

G e n e r a l. Aha, buyurun...

S ə i d. Şamil bütün nəslimizi qılıncdan keçirmişdir. Mülkümüzü, var-yoxumuzu talayıb müridlərinə paylamışdır... Şamilin qabağında Qurana əl basıb and içməyim sizi şübhəyə salmasın, yaranal... Mən onun ən qəddar düşməniyəm. Qanını ovuc-ovuc içsəm belə, ürəyim soyumaz.

G e n e r a l. Öz nəslinin vəfalı oğulları belə namusla yaşamalıdırlar.

S ə i d. Siz də ondan bu hayıfı almağa kömək edin, yaranal, Böyük Rusiya padşahının mərhəmətini bizdən əsirgəməyin..

Q a z ı M ə h ə m m ə d (*Rayevski ilə qabaqlaşaraq*). Oaçma... hara?.. Sənin lə vuruşan Şamilin körpə aslanı Qazı Məhəmməddir. (*Onunla vuruşa-vuruşa uzaqlaşır*)

G e n e r a l (*Səidə*). Demək, siz sol cinahın gizlin cığırlarını bizə göstərirsiniz. (*Soltana*) Siz də, (*Sükut edərək*) demək, bəllidir...

S o l t a n. Mənim sədaqətimə inana bilərsiniz, general...

G e n e r a l. Ehtiyatlı olun, ağalar... Şamilin qılıncı itidir... Başınızın qədrini bilin.

S o l t a n. Düz buyursunuz... O, çox amansızdır, general...

G e n e r a l (*hər ikisinə əl verir*). Böyük Rusiya imperatoru xidmətinizi layiqilə ödəyəcəkdir... Əmin ola bilərsiniz.

S o l t a n. Hələlik... (*Səidlə bərabər gedir*)

G e n e r a l (*zəngi vurur*). Onları ötürün!..

K a t i b (*gəlir*). Buyurun!..

G e n e r a l. Yazın: "Şamilin dostu və qayını Soltan bəy razılıq vermişdir. Bu günlərdə sui-qəsd olunacaq və Şamil öldürüləcəkdir. Lakin indidən Soltan bəyin evi və yerləri haqqında rəsmi təminat verməliyik. Bu xüsusda sizin sərəncamınızı gözləyirəm..."

K a t i b. Təliqə kimin adınadır, zat aliləri?..

G e n e r a l. Qafqaz sərdarına yazın.

K a t i b. Baş üstə, general..

G e n e r a l. Çağırılan zabitlər gəlsələr, məni gözləsinlər.

K a t i b. Baş üstə, general, deyərəm...

G e n e r a l (*yazılmış raportları oxuyaraq imzalayır*). Gedin, paruçik Tamarinin dalınca da adam yollayın. (*Gedir*)

K a t i b (*bir an təzim edirmiş kimi dayanır*). Müharibə zamanı bu qədər də raport yazılarmı?.. Biz, salam əvəzinə qələm işlədirik... Oh, gözlərim nə yaman qaralır!.. (*Getmək istərkən Tamarinlə Rayevskinin gəldiyini görüb dayanır*) Ağalar, general həzrətləri bu dəqiqə qayıdır... (*Gedir*)

T a m a r i n. Mən dözə bilmirəm, dostum... Sanki ölüm addım-addım məni təqib edir. Bu həyat mənim üçün zövq və nəşədən artıq, iztirabla işgəncə mənbəyi olmuşdur...

R a y e v s k i. Bəsdir... Ölüm fəlsəfəsilə bu qədər başını yorma... İnan ki, əlahəzrət imperator razı olarsa, bu ümidsizlikdən birdəfəlik yaxan qurtulacaqdır. Şeyx Şamil hələ sağdır... Silahımızın gücünü sınamaq üçün hələ də geniş meydan vardır. Sən də özünü göstər, o zaman həmişəlik əfv olunarsan...

T a m a r i n. Yox, mən Qafqaza ölüm gətirən cəlladlardan olmaq istəmirəm... Bu xalqların böyük bir məhəbbətə ehtiyacı vardır... Amma biz nə edirik?..

R a y e v s k i. Yenə deyirəm: sən öz ayağınla uçuruma yuvarlanırsan!..

T a m a r i n. Mogər hər şey aydın deyilmi? Dünən Puşkin kimi əzəmətli bir vicdan günəşini söndürənlər, bu gün məni də öldürməyəcəklərmi?.. Rusiya imperiyası – böyük insanların vətəni deyil, zindandır... Son bunu görmürsənmi?

R a y e v s k i. Bəsdir, bəsdir... Bu sözləri başqa yerdə danışma. Əlahəzrət imperatorun qulağına çatar, məhv olarsan... Amma Qafqaz dağları səni ölümdən qurtaracaqdır.

T a m a r i n. Bu yerlər mənim ikinci vətənimdir... Onun qəlbindəki yaralar mənim yaramdır... Eşidirsinizmi? Bu yerlərdə keçən əziz günlərimi xatırladıqca, ürəyimdən qopan sızıltılar bütün mənliyimi sarsıdır...

Görünür azadlığa həsrət qalacağam mən,
Hər acı məhbəs günü bir ilə bərbərdir...
Pəncərələr ucadır, boy çatmaz ona yerdən,
Qapılarda hər zaman gəzən keşikçi vardır.

Bax, Rusiya imperiyası budur... Bu həqiqəti inkar etmək – göydə günəşi danmaq kimidir, dostum.

R a y e v s k i (*düşüncəli və qəmgin bir səslə*). Sən şeirlə məni hər zaman məğlub edə bilərsən... Həqiqət olmasaydı, belə gözəl şeir də yaranmazdı... Lakin mən bir dost kimi deyirəm: yazıqsan...

T a m a r i n (*pəncərədən uzaqlara boylanaraq*). Gecədir, aylı-ulduzlu bahar gecəsi... Bəzən bu qərib boşluqlara baxdıqca ürəyim bir anlıq təsəlli tapır. Təbiət azad, insanlar azad, könüllər azad...

Yenə top səsi eşidilir.

Bax, bu mərmilər azadlığa atılır... Sən özün söylə: az-çox məhəbbətlə döyünən insan ürəyi buna necə dözsün?.. Bura Qafqazdır, əzizim... Bura mənim ilham yurdumdur...

Pauza

Gəncliyim şölə saçarkən necə bir nurlu çıraq,
Ey cənub dağları, düşdümsə ögər sizdən iraq,
Yenə dalsam sizə xoş xatirələr canlanacaq,
Vətənin dadlı-şirin nəğməsi tək hey qəlbən,
Sevirəm Qafqazı mən.
Bir çocuqdum o zaman, soldu, ölüb getdi anam,
Zənn edərdim ki, o düzlər mənə hər gün axşam,
Yadigar bir səsi əks etdirəcəkdir; ilham
Yurdu dağlar, qayalar tək ah, bilsən,
Sevirəm Qafqazı mən...
Sizdə xoşbəxtdim a dağlar, dərələr, şən düzlər,
Keçdi beş il yenə könlüm sizə həsrət, izlər;
İki göz gördüm o yerlərdə, ilahi gözlər,
Yada düşdükcə pıçıldar ürəyim min yerdən,
Sevirəm Qafqazı mən...

R a y e v s k i (*sarsılaraq*). Ah... əzizim... nə qədər ülvi bir xatirədir!.. Görəsən dünyada şeirdən də gözəl bir şey varmıdır?

T a m a r i n. Vardır... Azadlıq!.. Quşlar kimi azad yaşamaq, bilirsənmi nə böyük səadətdir?.. Biz uca dağlar qoynundakı azad qartalların bu yeganə sərvətini də ollərindən alırıq... Nə üçün?

R a y e v s k i. Sən inan ki, bu tarixi zərurətdir... Ağsaçlı Qafqaza, qocaman Rusiya imperiyasına lazımdır... Bu sıra dağların arasilə uzanan əyrim-üyrüm yollardan bir zaman ticarət qatarları gəlib-keçəcəkdir... "Ey, Qafqaz, qarlı başını əy, tabe ol, Yermolov gəlir". – Puşkin belə demirdimi?

T a m a r i n (*daha da qəmgin*). Köksündən odlanmış böyük dostumun sözlərini mən də xatırlayıram... Lakin o yanılırdı... Bu sözləri deyərkən, o hələ gənc idi... O, sonralar belə deməyirdi... Onun qəlbi böyük azadəlik hissilə çırpındığı zaman aulların, obaların yandırıldığını görüb inlədiyi zaman o belə deməzdi... Yox, mehriban dostum,

mən Puşkinin cəllad olduğunu iddia edib günaha batmaram... (*Əlilə generalın getdiyi səmti göstərək*) O, bunlar kimi su yerinə qan içməzdi...

G e n e r a l (*gəlir*). Aha, Tamarin, əlahəzrət imperatordan cavab aldım... Allaha dua edin. O sizə acıdı, qərarını dəyişdi... Siz hərəkət ordumuzda qalacaqsınız... (*Sükut edərək*) Məgər bu xəbərdən sevinməyirsinizmi?

T a m a r i n. Şad xəbərdir, əlbəttə, sevinirəm...

G e n e r a l. İki-üç gün sonra atəş xəttinə göndəriləcəksiniz...

T a m a r i n. Doğrudanmı?

G e n e r a l. Bəli... Nə üçün təəccüb edirsiniz?

T a m a r i n. Hər halda qorxduğum üçün yox...Şamilə qarşı vuruşmaqla ölmək arasında heç bir fərq yoxdur, zat aliləri...

G e n e r a l. Şeir dili mənə yabançıdır. Mən soldatam. Çox təəssüf ki, biz müharibə meydanında şeri də, ilham pərilərini də unutmağa məcburuq... Onu da bilməli idiniz ki, imperiyamızın böyük ordusu heç bir cəbhədə məğlub olmamışdır.

T a m a r i n. Əfv edərsiniz, general, mən belə söz demədim.

G e n e r a l. Məntiqinizdən bu nəticə çıxır cənab şair...

T a m a r i n. Qəhrəman rus ordusu heç bir cəbhədə basılmamışdır.

G e n e r a l. Bəs komandirlər necə?..

T a m a r i n. Siz ifrata varırsınız, zat aliləri... Komandanlar çox zaman istedadsız adamlardan...

R a y e v s k i (*Tamarinin ətəyindən çəkib*). Mişel, sus!..

G e n e r a l (*bir an sükut edərək*). Mənco bir şey aydındır...

T a m a r i n. Mən atəş xəttinə gedə bilərəm... Onsuz da duyuram ki, ölüm günümə çox qalmamışdır...

G e n e r a l. Heç kim sizi öldürmək fikrində deyil... Əlahəzrət imperator rəhmdildir... Biz – onun sadiq təbəələri də sizi xilas etmək istəyirik.

T a m a r i n. Şeyx Şamillə vuruşmağa da bunun üçünmü yollayırsınız?

G e n e r a l. Sizcə, bu vəhşi dağlılarla vuruşmaq hər bir mədəni rusun müqəddəs borcu deyilmi?.. Nə üçün susursunuz?

T a m a r i n. Mən razıyam... Gedirəm, zat aliləri...

G e n e r a l. Unutmayın ki, qəhrəmanlıq göstərsəniz, böyük rütbələrə çata bilərsiniz...

T a m a r i n (*güclə hiss edilən bir istehza ilə*). Əlbəttə, əlbəttə...

G e n e r a l. Bir də, o şeirdir, nədir, buraxın getsin... Belə əhəmiyyətsiz işə qiymətli vaxtınızı sərf etməyin... Hələ eşitdiyimə görə bir dərnəyiniz də varmış...

T a m a r i n. Dərnək?

G e n e r a l. Bəli, bəli... Gizlin sui-qəsdçilər dərnəyi... Özü də yeddi nəfərdən ibarət... Bu qüvvə azdır, çox azdır, cənab paruçik... Ən adi bir çocuq marağından doğan bu dərnəklər həm yüngül, həm də mənasız və gülməlidir... Sizə məsləhət görmürəm... Senat meydanını xatırlayın!.. Dar ağacı, gərək ki, o qədər də arzu olunası bir şey deyildir.

T a m a r i n. Yoldaşlarımızın evində şadyanalıq etmək də qadağandırmı, zat aliləri?

G e n e r a l. Diqqətli olun!.. Siz də, paruçik Rayevski, bu xüsusda yoldaşlarınıza köməyi əsirgəməyin.

R a y e v s k i. Baş üstə, general.

G e n e r a l. Yenə təkrar xatırladıram. Əlahəzrət imperator rəhmdildir... O sizi on illik katorqaya göndərmək istəyirdi... Sizi ölümün pəncəsindən mən xilas etdim.

T a m a r i n. Təşəkkür edirəm... Məni katorqa əvəzinə, yenə ölümə göndərdiyiniz üçün sizə hədsiz təşəkkürlər.

R a y e v s k i (*yenə Tamarinin ətəyindən çəkir*). Mişel, ehtiyatlı ol...

T a m a r i n. Gedə bilərəmmi?

G e n e r a l. Artıq mən sizi saxlamıram...

T a m a r i n. (*təzim edərək*). Görüşənə qədər... (*Rayevski ilə bərabər gedir*)

G e n e r a l. (*Tamarinin dalınca*). Bu gənc, həqiqətən qorxuludur... Qafqaz dağlarındakı mənasız ölüm onu ağıllandırar. (*Zəngi vurur*)

K a t i b (*gəlir*). Buyurun, zat aliləri...

G e n e r a l. Paruçik Rayevskini öz yanımda adyutant vəzifəsinə təyin edirəm... Onun əmrini yazın!

K a t i b. Bu dəqiqə, zat aliləri... (*Gedir*)

G e n e r a l (*düşüncəli bir tərzdə gəzinib papiros çəkir*). Ax,Şamil, Şamil... Dağlarda qopardığın bu fırtınanın sonu hələ də görünməyir.

H a c ı M u r a d (*birdən içəri atılır*). Axşamın xeyir, yaranal...

G e n e r a l (*tapançasını çəkərək*). Kimsən?

H a c ı M u r a d. Əl saxla, yaranal, mən Hacı Muradam...

G e n e r a l Necə?.. Hacı Murad?.. Quş-quşluğu ilə buraya səkə bilməzdi, sən...

Hacı Murad. Bəli, bəli... Quş-quşluğu ilə səkə bilməzdi, amma Hacı Murad gələ bilər... Amma qorxmayın: adam öldürməyə gəlməmişəm.

General (*bağırır*). Eyyy!..

Hacı Murad (*olduqca soyuqqanlı*). Yaranal, boğazını ağrıtma... Mən Hacı Muradam... Sualıma düz cavab versən, and olsun Allaha, and olsun peyğəmbərə, sənin mübarək cəsədini, bu ayna kimi parıldayan daz kəlləni rusetin padşahına çox görmərəm.

General (*atmaq istəyir*). Çəkil!..

Hacı Murad (*cəld onun üstünə atılır, yumruqla vurub yerə salır*). Yenə deyirəm, yaranal... Ehtiyatlı ol: Mən Hacı Muradam... Eşitməyibsənmi? Dağıstan imamı Şeyx Şamilin nayibi igid Hacı Muradı hələ tanımayıbsanmı?.. (*Yerdən generalın tapançasını götürüb stolun üstünə qoyur*) Bax, zədələndi... Amma peşkəş eləsən, götürərəm... Zağlı tapançadır... Bax, mənimki pas atmışdır...

General. Vəhşi!..

Hacı Murad. Vəhşi olduğumu özüm səndən də yaxşı bilirəm... Ancaq mənim adımı eşidəndə dizlərin əsdi... Düzmü deyirəm?..

General. Böyük imperatorumuz bu hayıfı səndə qoymaz...

Hacı Murad. O, mənə nə eləyəcək?

General. Hamınızı məhv edər...

Hacı Murad. Düz deyirsən, yaranal, bütün insanların ölümü də onun könlündədir... Bayquş xaraba sevər...

General qapıya qarşı yönəlmək istəyir

Hacı Murad (*astaca addımlarla, azca axsaya-axsaya onun qabağını kəsir*). Hara?..

General. Tfu!.. Gör nə baxır, elə bil vəhşi məni yeyəcəkdir...

Hacı Murad. Mən müsəlmanam, yaranal, donuz əti yemirəm... Nə sənin yanına, nə də eşiyə adam buraxılmayacaq. Hər tərəfdən qapı kəsilmişdir... O biri otaqda xanımınız yatmışdır, onu yuxudan oyatmadım... Vəhşi olsaq da, azdan-çoxdan qanacağımız var... Biz özgələrinin istirahətini pozmuruq... Amma siz, yaranal, bütün bir ölkəni qan dənizində boğmaq istəyirsiniz... Məni buraya Şamil yolladı... Onun tapşırığına diqqətlə qulaq as...

General. Demək sən ultimatum verirsən?

Hacı Murad. Ultimatum-batım?.. Yox, ondan yox... Biz deyirik ki, gözəl-göyçək cavanlarınızı nahaq yerə qırdırırsınız... Sizin

padşah bizi yer üzündən sildirməyə razı olsa da, biz heç kimin ölümünü istəmirik... Birinci şərtimiz: dağlılardan tutulmuş əsirlər bu gün azad olunsun... İkinci şərtimiz: qoşun geri çəkilsin... Bu şərtlərə sabahdan gec əməl olunsa, öz baxtınızdan küsün, yaranal...

General. Düşünməyə vaxt lazımdır...

Hacı Murad. Çox gözəl... Elə isə, əmr verin hücum dayandırılsın!..

General. Xeyr... Biz hücumu dayandırmaq fikrində deyilik...

Hacı Murad. Eləmi?

General. Bəli, bəli... Biz qoşunu geri çəkməyə öyrəşməmişik.

Hacı Murad. Danışığımız uzun çəkdi, yaranal... Sizdə üç-dörd kağız-kuğuz var, zəhmət çək onları tap...

General. Nə kağız?

Hacı Murad. Padşahınızın fərmanları... Nə bilim, hər nə varsa... Mən savadsızam, özün axtar...

Atay (*gəlir*). Hacı Murad, tez ol!.. Qoşun gəlməyimizdən xəbər tutdu...

Hacı Murad (*gözünə dəyən, əlinə keçən bütün kağızları toplayıb qoltuğuna vurur*). Hələlik, salamat qal, yaranal... Allah səni padşahınıza çox görməsin... Şərtlərimizi unutma... Bu gün səni bu kökə salan Hacı Muraddan qorx, yaranal...

General. Get Şamilə söylə ki, mən ölsəm də, böyük rus imperiyasının gücünü zəiflədə bilməzsiniz...

Hacı Murad. Sən də padşaha yaz ki, Dağıstan igidlərinin hamısını qırmaq olar, ancaq Şeyx Şamili inadından döndərmək olmaz... Hələlik... (*Atay ilə bərabər yüyürüb gedir*)

General (özünü itirmiş halda gəzinir, zəngi basır, daxil olan bir zabitə). Bu nədir?.. Siz yatmışsınızmı?

Zabit. Xeyr, zati-aliləri... Onlar gözlənilmədən hücuma keçdilər... Birdən hamının üstünü aldılar.

General. Bu gün mənim mənzilimi kim mühafizə edirdi?

Zabit. Dmitrinin manqası...

General. Gedin, onu mənim yanıma göndərin... Özünüz də iki həftə həbs olunursunuz... Aydındırmı?

Zabit. Dediyinizə əməl olunacaqdır, zat aliləri... (*Təzim edib gedir*)

General. Sanki mən qarışıq bir röya görürəm... Hacı Murad, Hacı Murad... Şamilin sağ əli...

G e n e r a l. Sənin şüurun özündədirmi?

Dmitri sükut edir

Sualıma cavab ver!

D m i t r i. Zat aliləri, Hacı Murad bütün qaravul dəstələrini qılıncdan keçirmişdir.

G e n e r a l. Bəs nə üçün yalnız səni sağ buraxmışdır? (*Dmitrini möhkəm şillələyir*) Nə üçün sən sağ qaldın?

D m i t r i. Haqlısınız, general, mən belə şillələrdən çox yemişəm... Ordu həyatıdır, soldat da döyülmək üçün yaranmışdır...

G e n e r a l. Get!.. Səninlə sabah danışaram...

Dmitri təzim edərək gedir

B i r i n c i z a b i t (*tövşüyə-tövşüyə yüyürüb gəlir*). Zat aliləri!.. İcazənizlə...

G e n e r a l. Nə olmuşdur?

B i r i n c i z a b i t. Paruçik Avdeyev öldürülmüşdür, zat aliləri...

G e n e r a l. Necə? Kim?

B i r i n c i z a b i t. Üç gün əvvəl bizim ixtiyarımıza keçmiş aulda dağlılar üsyan qaldırmış, paruçik Avdeyev də bir dağlı qızı tərəfindən vəhşicəsinə öldürülmüşdür. (*Əlindəki qılıncı generala uzadaraq*) O, can verərkən, qılıncını açıb sizə yolladı.

G e n e r a l (*qılıncı alaraq*). Bu dəqiqə paruçikləri mənim yanıma çağırın!..

R a y e v s k i (*Tamarinlə bərabər qayıdıb gəlir*). Zat aliləri, bu nə işdir?.. İndi siz nə əmr edirsiniz?

G e n e r a l. Bu dəqiqə eskadronlarınızı hazırlayın, tez!..

R a y e v s k i. Nə?

T a m a r i n (*təzim edərək*). Baş üstə, general (*Gedirlər*)

G e n e r a l (*hazırlaşır*). Paruçik, üsyan qaldıran aulun daşı-daş üstündə qalmamalıdır... Gedək... (*Onlar cəld qapıya yönəldikləri zaman müdhiş səslə gurlayan top güllələri atılır, general dayanır*) Aha, bir də, bir də. Mən dağlıları yalnız bu top nərəsilə itaətə gətirəcəyəm... gedək!

Gedirlər

P o r d ə

İKİNCİ ŞƏKİL

Aul... Uzaqdan top-tüfəng səsləri eşidilir... Aulda çığırtı-bağırtı vardır. Birdən qiyafəsini dəyişmiş Soltan görünür. Aula doluşan soldatları görüb gizlənir.

G e n e r a l (*paruçik Rayevski və o biri zabitlərilə gəlir*). Od vurun, yandırın!.. Bu vəhşini yanğının acı tüstülərində boğub məhv edəcəyəm.. Tabe olmayanlara aman yoxdur...

R a y e v s k i. Əfv edərsiniz, zat aliləri, hamı auldan çəkilib gedir. Bizə müqavimət göstərən yoxdur.

G e n e r a l. İnanmayın! Hər bucaqda bir bandit, hər evdə isə yırtıcı bir heyvan gizlənmişdir... Əmr edirəm... Bütün aula od vurulsun!.. Əlahəzrət imperatorun iradəsi belədir.. Qoy Neronun da ruhu şad olsun! Yandırın!..

R a y e v s k i. Əmriniz yerinə yetiriləcəkdir, general... (*Gedir*)

G e n e r a l (*yanındakı zabitlərdən birinə*). Soltan bəy gəlmədimi?

Z a b i t. Hələ görünməyir, zati-aliləri...

G e n e r a l. Demək, sözündən döndü?

Z a b i t. Siz onların sədaqətinə inanmayın, zati aliləri...

S o l t a n (*görünür*). Salam, general... mən əhdimə vəfa göstərdim... (*Generalla görüşür*) Buyurun, əmrinizi səbirsizliklə gözləyirəm.

G e n e r a l. Şamil necə oldu?

S o l t a n. Sui-qəsddən xəbər tutduğu üçün, son günlərdə çox ehtiyatlı dolanır, general... Ancaq sizə gətirdiyim yeni xəbər, Şamilin ölümü qədər vacibdir!..

G e n e r a l. O nədir? Ən şad xəbər belə onun ölümünü əvəz edə bilməz!..

S o l t a n. Bu gün Şamil sizə arxa tərəfdən hücum edəcəkdir, general... Ehtiyatlı olun...Onunla bərabər gələn atlılar ən say-seçmə müridlərdir...

G e n e r a l. Doğrudanmı?.. Bəs böyük imamınız hiylə sevməyirdi?!..

S o l t a n. Onun bütün işləri hiylədir, general...

G e n e r a l. Çox gözəl... Onun hiylələri bu gündən sonra artıq baş tutmayacaqdır. Sağ olun, Soltan... Siz doğrudan da, əsilzadəsiniz... Xanları, mülkədarları qılıncdan keçirən bu dağlar qulunun sonuna az qalmışdır... Əlahəzrət imperator bu xidmətinizi layiqli qiymətləndirəcəkdir...

223658

S o l t a n. İzninizlə mən qayıdıram... O, mənim yolumu səbirsizliklə gözləyəcəkdir... Mənim sədaqətimə inana bilərsiniz, general... Mən gedim, sonra məni görərlər.

G e n e r a l. Siz gedə bilərsiniz, Soltan bəy...

S o l t a n (*əl verir*). Sağlıqla qalın, general... (*Gedir*)

Bu an Kərimət evlərdən birinin damında görünür, tez gizlənib nişan alır, generalın yanındakı zabitlərdən biri yıxılır. Generalla o biri zabitlər səngər tutmaq üçün qaçışırlar.

K ə r i m ə t (*sevinclə çağırır*). Öldürdüm, anacan, atamın da, qardaşımın da hayfını aldım...

K ə r i m ə t i n a n a s ı. Sağ ol, qızım, sağ ol... Aman Allah, aula od vurdular... Qızım, qaç, gəlirlər...

K ə r i m ə t. Dayan, hələ ürəyim soyumayıb... Bax, bu da biri. (*Atır*) Görürsənmi, yıxıldı! (*Güllə ata-ata yüyürür, anasilə bərabər gözdən itir*)

T a m a r i n (*bir dəstə qolları bağlı dağlını gətirən soldatların arxasınca gəlir*). Dayanın, generalı burada gözləyəcəyik...

F y o d o r. Cənab paruçik, biz bunları hara aparırıq?..

T a m a r i n. Doğrusu, mən özüm də bilmirəm...

D m i t r i (*yanğını görərək*). Yandırdılar, cənab paruçik... yandırdılar... Bu alov elə bil mənim ürəyimin başından çıxır... Siz deyin: bu yazıqların təqsiri nədir?

T a m a r i n. Sus, əzizim... çarın sadiq nökərləri çoxdur.

F y o d o r. Amma general gəlir... Zat alilərı nə yaman da acıqlıdır!..

G e n e r a l (*zabitlərlə qayıdır*). Auldakı bütün əhalini meydançaya toplayın... Paruçik, Avdeyevin və Lixarevin qatili bu dəqiqə tapılmalıdır!..

R a y e v s k i. Baş üstə, general, qatil yerin dibində də olsa tapılacaq... (*Bir neçə nəfərlə gedir*)

G e n e r a l. Aha, Tamarin, görürsünüzmü, günahsız qələmə verdiyiniz bu vəhşilər, igid Lixarevi öldürdülər.

T a m a r i n. Həyatın qanunu belədir, general... Can şirindir. Ölməmək üçün öldürürlər...

G e n e r a l. Rus soldatı lirikaya yabançıdır... Bu, çox gözəl xüsusiyyətdir, cənab paruçik.. Bu yerlər ilham pərisi üçün, soldat üçün yaranmışdır, deyilmi?

T a m a r i n. Bu yanğınların müdhiş alovları da şerə çox bənzəyir... Mənim şeirdən aldığım ləzzəti, siz də yəqin bu yanğından alırsınız. Eləmi?

G e n e r a l (*istehzalı*). Doğrudur. Mənim fikrimcə, bu aulda yandırılan hər bir ev uçurulan bir düşmən qalasıdır. Bu, mənim kimi bir soldata ləzzət verməyə bilməz... (*Dağlılara sarı dönərək*) Cavanlarınız hanı?

B i r i n c i d a ğ l ı. Yaranal, mənim oğuldan-qızdan heç nəyim yoxdur...

İ k i n c i d a ğ l ı. Mənim də...

Ü ç ü n c ü d a ğ l ı. Mənim də.

G e n e r a l. Demək, hamınız axtalanmısınız, eləmi?

İ k i n c i d a ğ l ı. Xeyr, yaranal... nə bura İrandır, nə də Şamil padşah... Oğlanlarımız qılınc vurub, ox süzdürür, düşməndən hayıf alır...

G e n e r a l. O düşmən kimdir?

İ k i n c i d a ğ l ı. Kim?.. Qan töküb, qan içənlər...

G e n e r a l. Qoca, biz qan tökməyə gəlmirik, biz bu vəhşi dağların əhalisini ağ günə çıxardırıq...

İ k i n c i d a ğ l ı. Düz deyirsən... Bu yanğın da bizi ağ günə çıxardır... İşığı güclüdür, göz qamaşdırır... Ax, Şamil, Allah səni bizə çox görməsin, indi sən hardasan?..

G e n e r a l. Sus, qoca, böyük imamınız Şeyx Şamil sizə vəfasız çıxdı...

İ k i n c i d a ğ l ı. Vəfasız o deyil, fani dünyadır, yaranal?

G e n e r a l. İmamların hamısı vəfasız olur...

R a y e v s k i (*bir yığın əlsiz-ayaqsız arvad-uşağı və qoca kişiləri qabaqlayıb gətirir*). Budur, general, auldan qalan yalnız bunlardır..

G e n e r a l (*hamıya*). Bu vəhşi aulda bir nəfər igid zabitimizi öldürdülər...

B i r i n c i d a ğ l ı. O, arvadlara sataşırdı...

G e n e r a l. Sizin aranızda qatil kimdirsə, göstərin...

Pauza

Qamçı gücünə, silah gücünə dedirdəcəyəm... Bizə qılıncla cavab verən bu dağlarda ölmüş bir igidimizə yüz insan qanı əvəz olacaq... Eşidirsinizmi? Mən bu əlsiz-ayaqsız arvad-uşağa toxunmaq istəmirəm, verin qatili!..

Pauza

Paruçik, Tamarin, soldatları cərgəyə düzün!..

T a m a r i n. General, aul onsuz da bizim əlimizdədir... Mən qırğına ehtiyac görmürəm... İzn versəniz, mən qatili taparam...

G e n e r a l. Razıyam... Qatil tapılarsa, günahsızları əfv edərəm...

T a m a r i n (*əsirlərə*). Dağlılar!.. General günahsızları bağışlar... Bu qədər insanın qırılmağına razı olmayan... Verin qatili!..

B i r i n c i d a ğ l ı (*irəli çıxaraq*). Mənəm qatil. Zabiti mən öldürmüşəm...

İ k i n c i d a ğ l ı (*irəli çıxaraq*). Yox, o yalan deyir, mən öldürmüşəm...

Ü ç ü n c ü d a ğ l ı. O da yalan deyir, zabiti öldürən mənəm, yaranal...

S ə s l ə r. Biz öldürmüşük...

G e n e r a l. İş belədirsə, hamınız ölümlə cavab verəcəksiniz...

T a m a r i n. Dağlılar!.. Paruçik Lixaryevi bir nəfərin gülləsi öldürmüşdür. Müqəssiri tapın, verin!..

S ə s l ə r. Öldürün bizi, ona da razıyıq!..

T a m a r i n. Dağlılar! Bu qədər günahsız qana bais olmayın. Bu, Allaha xoş getməz.

G e n e r a l. Cənab Tamarin, sizin şeir diliniz üçün bunların gönü çox qalındır... Belə hallarda silahın dili daha qüvvətli olur. Komandamı dinləyin...

Dağlıları cərgəyə düzürlər. Rayevski soldatları atəşə hazırlayır.

T a m a r i n. Müqəssiri deyin, bu qədər günahsızın naləsinə bais olmayın, dağlılar...

Dərin bir sükut.

K ə r i m ə t (*irəli çıxaraq, cəsarətlə köksünü gərir*). Zabiti öldürən mənəm...

T a m a r i n. Oh... Bu qız nə qədər gözəldir!.. (*Rayevskiyə*) O, insan deyil, mələkdir, dostum. (*Kərimətə*) Yox, dağlar pərisi, qan sənin o incə barmaqlarını ləkələndirər... Dağlar pərisinə qatillik yaraşmaz...

K ə r i m ə t. Qatil mənəm... (*Dağlılara sarı dönərək*) Düz demirəmmi?..

S ə s l ə r. O yalan deyir. Zabiti öldürən bizik!..

T a m a r i n (*Rayevskiyə*). O həm gözəl, həm də igiddir...

K ə r i m ə t. Analar, bacılar, zabiti öldürən mənəm... Mənim ürəyim intiqam eşqilə döyünürdü. Gözümün qabağında atamı, qardaşımı öldürürdülər. Bax, evimizə də od vurdular... Qoy hamı bilsin ki, mən aulumuzun hayıfını aldım...

B i r i n c i d a ğ l ı. Qızım, Kərimət, yazıqsan, çəkil. (*Qızı kənara itələyib, özü onun yerinə keçir*) Öldürən mənəm...

S ə s l ə r. Biz öldürmüşük...

R a y e v s k i. Vəhşilər, sözü bir yerə qoyub deməyəcəklər...

T a m a r i n. Bu xalq ölər, əyilməz...

G e n e r a l (*Rayevski ilə Tamarinə*). Hamısını aparın!

T a m a r i n. Hara, nə üçün zati-aliləri?..

G e n e r a l. Hamısı güllələnsin!..

K ə r i m ə t. Ana, ana, onu mən öldürdüm. Dünənki zabiti də öldürən mən idim. (*Tamarinə*) Ay oğlan, sən yaxşı adamsan. Zabiti mən öldürmüşəm... Bu yazıqların günahı yoxdur...

T a m a r i n. Çəkil, dağlar pərisi, o gözəl dodaqlara yalan söz yaraşmayır...

G e n e r a l. Aparın!..

Dağlıların hamısını aralığa alıb apardıqları zaman Şamil öz müridlərilə meydançaya hücum edir. Silah səsləri şiddətlənir. Soldatlarla müridlər əlbəyaxa döyüşürlər. General, zabitlər geri çəkilirlər.

Ş a m i l. Yaranal, qaçma yaranal; kişi olan dava meydanından qaçmaz!..

T a m a r i n. O qaçdı, mən ki, buradayam. Gəl!.. (*Qılıncını sıyırır*)

Ş a m i l. Eyy, gözəl oğlan, mənim zərbəmə tab gətirməzsən, təslim ol, anan yazıqdır.

T a m a r i n. Anam mənim yolumu gözləmir. Mübahisəni qılınclarımız həll edər...

Vuruşurlar.

Ş a m i l. Təslim ol, gözəl oğlan, sevgilin yazıqdır. O, ağlar qalar...

T a m a r i n. O da mənim yolumu gözləmir, vur!..

Vuruşurlar.

Ş a m i l. Hələ mənim əlimdən can qurtaran olmamışdır. Sənin vuruşan bilirsənmi kimdir?

Vuruşurlar, Tamarin qılıncını qəsdən yerə çırpır.

T a m a r i n. Mən vuruşmuram. Öz asudəliyini belə mərd qoruyanlara əlim qalxmayır... (*Sinəsini gərərək*) Vur, sən haqlısan.

Ş a m i l (*hər tərəfdən hücum edən soldatları bir-bir vurub yerə sərərək, Tamarinə*). Yaranallar gəlsin, bu yazıqların günahı nədir?..

T a m a r i n. Vur, öldür... Mən bu vəhşi dağların qoynunda ölməyə öz ayağımla gəlmişəm, vur!..

Ş a m i l. Dağların qanunu var: igid, basdığını kəsməz, cavan oğlan...

Tamarin sarsılaraq təəccüblə baxır. Uzaqdan top-tüfəng səsləri eşidilir.

T a m a r i n. Hanı ölüm?.. Mən onu çoxdan axtarırdım.

Şamil əlində sıyırma qılınc addım-addım Tamarinə yaxınlaşır.

K ə r i m ə t (*yüyürüb ortalığa girir*). Onu öldürmə, böyük ata, o, gözəl oğlandır.

T a m a r i n (*Kərimətin üzünə baxa-baxa*). Oh, dağlar pərisi, yenə də sən?..

P ə r d ə

ÜÇÜNCÜ ŞƏKİL

Şamilin mənzilində böyük bir otaq. Divardan müxtəlif çeşidlərdə qılınclar, xəncərlər, tapançalar asılmışdır. Pəncərə güllü-çiçəkli həyətə açılır. Yan tərəflərdə birər qapı var... Pərdə açıldığı zaman Şamil Soltanın üstünə bağırır.

Ş a m i l. Sənə ölüm cəzası belə azdır.

S o l t a n. Mənim günahım nədir, imam?..

Ş a m i l. Günahın?.. İki yüz müridi sən qırğına verdin, sən!.. Bu xəyanətdir, yoxsa qorxaqlıq?..

S o l t a n. Heç biri, imam... Mən dediyiniz yerdən hücuma keçdim... Ancaq oradakı qoşun geri çəkilmişdi...

Ş a m i l (*daha da acıqlı*). Sən hələ mənə yalan da satmaq istəyirsən?.. Ax, namərd!.. (*Xəncəri çəkib Soltanın üstünə cumarkən, Əminət çığıraraq aralarına girir*)

Ə m i n ə t. Şamil, sən nə edirsən?.. Kimi öldürürsən?

Ş a m i l. Onun günahı çoxdur, Əminət... O, bu gün iki yüz nəfər günahsızın qanına bais olmuşdur. Onlara vaxtında kömək etmədiyi üçün, soldatların mühasirəsindən çıxa bilməyib, hamısı qılıncdan keçirilmişdir...

Ə m i n ə t. Sənin gözlərini qan örtmüşdür, nədir?.. Sən istəsən də, istəməsən də, ölüm-itim olacaq... Soltan bilə-bilə günah işlərmi?.. Bu dava meydanıdır.

Ş a m i l. Hər tərəfdən üstümüzə qoşun yeriyir, xalqın balaları sərçə kimi qırılır. Amma bu, vuruşmanın qızğın vaxtında meşəyə çəkilib istirahət edir. Ax, nə edim?.. Öldürərdim...

Ə m i n ə t. Sakit ol, Şamil. Dost var, düşmən var... Sizə hər tərəfdən min göz baxır.

Pauza

Gəl bu dəfə Soltanı mənə bağışla.

Ş a m i l. Bunların ürəyi daşdandır. Əminət... El dərdi, vətən dərdi bunların ürəyinə yaddır!

Ə m i n ə t. İş görənin qüsuru da olar.

Ş a m i l. Əminət... Sənin qardaşın naiblikdə qalmayacaqdır. Mən bir mahalın taleyini ona tapşıra bilmirəm.

S o l t a n. Doğrudur, imam... Siz haqlısınız... Bu nişanı gəzdirməyə mənim haqqım yoxdur. (*Döşündəki müridlik nişanını açıb Şamilə verir*)

Ə m i n ə t. Onu bağışla...

Pauza

Ş a m i l. Yox, Əminət, o mənim etibarımı ayaqlar altında tapdaladı.

Ə m i n ə t. O mənim qardaşımdırsa, sənin yolunda qılınc çalıb gec-tez nişanını geri alar... Naibliyinə qayıdar...

Ş a m i l. Ax, Soltan, Soltan. (*Nişanı yerə çırparaq gedir*)

S o l t a n. İndi gördünmü, bacı?.. Mən heç... məni yandıran sənin dərdindir.

Ə m i n ə t. Mənim dərdim?.. Şamil məni gözlərinin üstündə saxlayır. Mənim nə dərdim var ki?

S o l t a n. Bax, görürsənmi, sənin heç nədən xəbərin yoxmuş. (*Şübhəli nəzərlərlə ətrafa göz gəzdirir*) Şamil Hacı Muradla niyə birdən dostlaşdı?.. Onlar ki, köhnənin düşməni idilər...

Ə m i n ə t. Çünki şamilə o cür igid adamlar lazımdır.

S o l t a n. Oh... yazıq bacım... Sən bütün insanları da özün kimi sadə ürəkli bilirsən. İndi mənə qulaq as...

Pauza

Hacı Murad öz bacısını Şamilə verir. Bu işdən xəbərin varmı?

Ə m i n ə t. Yox, yox... Bu ola bilməz...

S o l t a n. Mən də inanmırdım. Amma Şamilin öz ağzından eşidən olmuşdur. Hacı Muraddan da xəbər aldım. Deyir ki, doğrudur. İndi

məni də sənin ucundan ləkələyib hörmətdən salır. Bacıcan, sən insanların dediyinə yox, elədiyinə fikir ver... O, sənin kimi arvadın üstünə dul bir qarı gətirir... Məni də yandıran budur, mənim əziz bacım. Hacı Murad şeytandır... O, Şamilin ürəyinə soxulub ifritə bacısının sayəsində hörmət qazanmaq istəyir, mən Şamili sağ qoymaram... (*xəncərini göstərərək*) Bunu görürsənmi?..

Ə m i n ə t (*dəhşətlə kənara sıçrayır*). Necə?.. Onu öldürmək?.. Yox, yox.. Mən buna dözmərəm...

S o l t a n. Dayan, çığırma!.. Mən sənin ayaq altında tapdanan namusunu qorumaq istəyirdim. Razı deyilsən, ələmi?

Ə m i n ə t. Sən nə danışırsan, qardaşım? Şamil kimi insana əlmi qaldırırsan?

S o l t a n. Yaxşı. Bu gündən sonra Soltan adlı qardaşını arayıb-axtarma... sabahda-birigündə onun ölüm xəbərini eşidərsən... Mən həmişə namusla yaşamışam... İndi isə yaşamağa haqqım yoxdur. (*Getmək istərkən Əminət onun qabağını kəsir*)

Ə m i n ə t. Getmə, qardaşım... Bəlkə sən deyənlər doğrudur?

S o l t a n. Başımdakı papağı arvad ləçəyinə döndərmək istəmirəm. Salamat qal.

Ə m i n ə t. Yox, mən səni buraxmaram... O ərimdir, amma sən bircə qardaşım.

S o l t a n. Gedirəm, binamus bacının qardaşı olmaqdansa, namus üçün ölmək yaxşıdır.

Ə m i n ə t. Sən hara gedirsən?

S o l t a n. Haraya?.. Düşmən üçün itilənən bu xəncərlə öz köksümü parçalamağa gedirəm.

Ə m i n ə t. Aman Allah, bu nə danışır?.. Sənin gözlərini qan örtmüşdür. Ölmək nədir?

S o l t a n. Ölmək, namussuz yaşamaq deyildir...

Ə m i n ə t. Sıss... gələn var.

Pauza

Gedək. Sənin ağlın başında deyil... Bəri gəl... (*Gedirlər*)

Q a z ı M ə h ə m m ə d (*gəlir*). Ata, ata!.. Mən buradayam, gəlmişəm. (*Qapını açaraq baxır*) Aman Allah, o nə yaman qəmgindir?..

Ş a m i l (*gəlir*). Oğlum, xoş gördük səni. (*Alnından öpür*) Mən səhərdən yolunu gözləyirdim.

Q a z ı M ə h ə m m ə d. Beş yüz əlli təzə mürid hər dəqiqə amiranə müntəzirdir, ata... Həm ləzgi xəttini, həm də Xəzər dənizi tərəfi yoxladıq. Oralara güclü qoşun gəlmişdir. Soldatlar möhkəm səngər düzəldib hücuma hazırlaşırlar.

Ş a m i l. Bilirəm, oğlum. De görüm, onların sayı nə qədər olar?

Q a z ı M ə h ə m m ə d. Onu demək çətindir, ata... Hər halda yaranalın əvvəlki qoşunundan çoxdur.

Ş a m i l. Aha... Çox gözəl... Sən bü gün dayın Soltanın yerinə gedəcəksən... Mən onu müridlikdən çıxartdım. Öz canından qorxan kişilərə düşmənəm, oğul... Get onun yerinə... çörək, yalnız mərd insanlara halaldır... Di get, vətən bizdən imdad istəyir.

Q a z ı M ə h ə m m ə d. Baş üstə, ata...

Ş a m i l. Unutma ki, ölüm xəbərin məni ağladar, amma basıldığını eşitsəm, ölərəm.

Q a z ı M ə h ə m m ə d. Bilirəm, ata...Oğlun Qazı Məhəmməd ölər, amma basılmaz...

Ş a m i l. Elə isə get, Allah sənə yar olsun...

H a c ı M u r a d (*gəlir*). Salam əleykim. Şad xəbər gətirmişəm... Meşə tərəfdən hücum edən qoşunları pərakəndə salıb geri qaytardım... Aullar yenə bizim əlimizdədir... Dünən dağlıları qəsdən qırğına vermiş xain Səidin dalınca atamı yolladım. Harada olsa tapıb gətirəcəkdir.

Ş a m i l. Sağ ol, Hacı Murad, sağ ol... Sən həmişə ürəkaçan şad xəbərlərin elçisi olmuşsan... (*alnından öpür*) Əyləş!.. Bəs yaranal?

H a c ı M u r a d. Şərtimizi ona söylədim. Razılıq vermədi. Kağızları gətirmişəm... Bu da onların planı. (*Şamilə verir*) Biz onlardan cəld tərpənsək, generalın zağlı tapançası dünənkindən də pis günə düşər.

Ş a m i l (*pəncərəyə yanaşaraq*). Dəstə başçılarını yanıma çağırın. (*Planı nəzərdən keçirir*) Vəziyyət çətindir, Hacı Murad... Bizim kəşfiyyatçıların gətirdiyi xəbərə görə ləzgi xəttindən də, Xəzər tərəfdən də qoşun göndərilmişdir.

S o l t a n (*gəlir, Hacı Muradla görüşür*).

Ş a m i l. Sən də qulaq as, Soltan... Onlar bizi üzük qaşı kimi hər tərəfdən ortalığa almaq istəyirlər...

Dəstə başçıları gəlib, dövrə vurub otururlar.

H a c ı M u r a d. İndi sənin fikrin nədir, Şamil?

Ş a m i l. Yadınızda saxlayın. Çar qoşunu indiyə qədər bizdən iyirmi dəfə çox idi, amma indi əlli dəfə çoxdur... Onlarla qabaq-qabağa

gəlmək, bizə hər cəhətdən zərərdir. Onları əzmək üçün birinci növbədə ardı-arası kəsilməyən basqınlara əl atmaq lazımdır. Biz həmişə gözlənilməyən yerdən düşmənin arxasına keçməyi bacarmalıyıq. Biz, hələ gözləmədikləri yerdə görünməliyik. Aydındırmı?

B i r i n c i M ü r i d. Düzdür, imam... Mən dünən yüz nəfərlə üç yüz adamın öhdəsindən gəldim... Çünki siz deyən kimi elədim. Daldan hücum çəkdim. Zabitlər dağ yerinə bələd deyillər.

Ş a m i l. Bax, yaxşı qulaq asın. Bu düz dedi: Zabitlər dağ yerinə bələd deyillər. Onlar topu sürüyüb yuxarıya çıxardana qədər siz onların üstünü alacaqsınız... Özü də arxadan... Gedin, hazırlaşın... Buradakı bütün dəstələri mən özüm aparacağam.

Dəstə başçıları dağılışırlar. Hacı Murad, Soltan və Şamil qalırlar.

H a c ı M u r a d. İzn ver, mən bu gün ləzgi xəttindən hücuma keçim, Şamil...

S o l t a n. Necə?!.. Ləzgi xəttində qoşun yoxdur... oralar boşdur. İmam, mən Hacı Muradın fikrini başa düşmürəm...

H a c ı M u r a d. Mən də vuruşmağın qaydasını Soltandan öyrənmirəm... Biz də azdan-çoxdan qanırıq...

S o l t a n. Sən özünü nə üçün tərifləyirsən?

H a c ı M u r a d. On altı yara almış adamın hər şeyə haqqı var.

S o l t a n. Lovğalanma, Hacı Murad... Şamilin bədənində iyirmi yara yeri var... Onların hamısı sinəsindəndir. Amma sənin yaraların arxadandır... Bir də, yaralanmaq böyük hünər deyil...

Ş a m i l. Mübahisəniz qurtardımı?

H a c ı M u r a d. Şamil, mən səndən cavab gözləyirəm. Bizim atamız sənsən, bu təhqirə cavab ver.

Ş a m i l. Hacı Murad, uşaq deyilsən ki?

H a c ı M u r a d. Bu sayıqlamaları Soltandan iki dəfədir eşidirəm... Bilmirəm arada nə varsa, o məni görəndə gözlərimin içinə baxa bilmir... Heç eybi yoxdur... Mən indi gedib istədiyim kimi vuruşaram... (*Gedir*)

S o l t a n. Gördünüzmü, imam? O bizim qüvvətimizi dağıtmaq üçün hər dəqiqə bəhanə axtarır... Mənim sədaqətimə inanın, imam.

Ş a m i l. Bəsdir!.. Fitnə törətmə!.. (*Hacı Muradın arxasınca gedir*)

Ə m i n ə t (*gəlir*). Bu nə çığırtıdır?

S o l t a n (*ağlamsınaraq*). Məni boğurlar, bacı. Hər tərəfdən üstümə düşüb, tükümü didirlər... Əminət, de görüm, sən mənim ölümümü istəyirsənmi?

Ə m i n ə t. Bu dünyada öz qardaşının ölümünü hansı bacı istər?..

S o l t a n. Elə isə, mənə kömək ver, düşmənimi öldürüm. Özümün də, sənin də hayıfını alım...

Ə m i n ə t. Sən dəlimi olmuşsan?..

S o l t a n. O ölməsə, mən ölməliyəm...

Pauza

Ə m i n ə t. Mən Şamilin məhəbbətini ürəyimdən qopardıb ata bilmərəm. Öldür məni, əgər doğrudan da binamus bacıyamsa, yalnız mənim yaşamağa haqqım yoxdur. Öldür!.. Bax buradan, sinəmin düz ortasından vur, amma məni Şamildən ayırma... Onun belə qəmli günlərində, mən onun günahlarından keçərəm.

S o l t a n. Ər məhəbbəti, səndəki qardaş məhəbbətini öldürmüşdür... Oh, bu dünyada mənim heç kimim yoxdur... Şamilin qanını axıtmaq mənim əlimdə su içməkdən də asandır... Amma Hacı Muraddan qorxuram... Onun adı gələndə dizlərim əsir... Şamili öldürüb qaçsam, Hacı Murad məni axtarıb tapar. Hara getsəm tapar... İndi də ki, Şamil onun yeznəsi olacaq, əlbəttə, onun qanını yerdə qoymaz. Sən get, Əminət, Şamilin anası bura gəlir. Ürəyinə nə gələr, nə gəlməz...

Ə m i n ə t. Sən bu fikirlərdən əl çək, qardaş... Məni dirigözlü öldürmə... (*Gedir*)

A n a (*gəlir*). Oğlum, Soltan, xörək hazırlamışam... Bunlar hara getdilər?

S o l t a n (*köksünü ötürür*). Eh... Hacı Murad küsdü. Elə adamlar Şamilin qədrini nə bilir, a ıa?

A n a. Sən nə danışırsın, ay oğul?.. Onlar and içib, əhd eləyiblər... Yaxşı dostları qılınc da ayırmaz.

S o l t a n. Görünür, Hacı Murad üzdən dostluq edirmiş, ana... Yəqin ürəyi ilə yox... təkcə dililə and içibmiş...

Ş a m i l (*Hacı Muradla bərabər qayıdır*). Siz uşaq kimi boğuşursunuz... İndi belə xırda, mənasız sözlər danışmaq vaxtı deyildir... Soltan, sən də mənə qulaq as. Müharibə edən insanda gərək od kimi qızğın ürək, buz kimi də soyuq baş olsun... Ancaq sizin ürəyiniz buz kimi soyuq, başınız isə od kimi qızğındır... Hacı Murad, bu gün generala xəbər yolla ki, onların tərəfinə keçirsən.

H a c ı M u r a d. Sən nə danışırsan, Şamil?

Ş a m i l. Sözümə qulaq as. Müridlərdən bir-ikisini yolla... Özün də get, hazırlaş... Guya ki, məndən ayrılırsan... Guya aramızdakı o köhnə

ədavət təzələnmişdir. Sənə inanıb qoşun verərlər... Sonrası asandır, bildinmi?

S o l t a n. Gözəl fikirdir, çox gözəl fikirdir, imam...

Ş a m i l. Sən də Soltan, mənimlə gedəcəksən... Baxarıq, sədaqətini mənim yanımda yox, vuruş meydanında göstərərsən.

S o l t a n (*səsinə olduqca mehriban ahəng verərək*). Mən ömrümdə Hacı Murada ağır söz deməmişdim... Amma bu gün məcbur oldum... çünki, mən də bu torpağın doğma oğluyam... Mən də bu yolda canımı qurban verməyə hazıram.

Ş a m i l. Barışın!.. Ürəkdən barışın!..

Pauza

H a c ı M u r a d. Mən sənin sözündən çıxmaram... Belə ağır bir vaxtda səni meydanda tək qoyub qaçmaq, doğrudan da, kişilikdən deyildir...

S o l t a n. Mən də and içirəm ki, yalnız ölüm məni səndən ayıracaq...

Qucaqlaşıb barışırlar. Atay iki nəfər müridlə bərabər qolları bağlı Səidi gətirir.

A t a y. Yarnalın zabitlərinə bələdçilik edəndə tutdum, imam... Zabitlər qaçıb gizləndilər... Axtarıb tapa bilmədik...

Ş a m i l. Səid, mənim əlimdən qaçıb kimə pənah aparmaq istəyirdin?

S ə i d. Heç kimə... can şirindir... Ölmək istəmirdim, imam.

Ş a m i l. Gərək ki, sən söz verdin, Qurana and içdin.

S ə i d. Doğrudur.

Ş a m i l (*onun sözünü kəsərək*). Sənin heç bir sözünə inanmaram... Müqəssir də yalnız özünsən. Hacı Murad, bunun cəzasını sən ver.

S o l t a n. İmam, icazə ver, bu xaini mən öldürüm.

S ə i d. Aha... sənmi?

S o l t a n. Kəs səsini, alçaq. Mən sənin dərini boğazından çıxardıb, günahsızların intiqamını alacağam...

Ş a m i l. Hacı Murad, onu özün apar... Nə cəza versən azdır... Avar xanlarının ən axırıncı yadigarı sən Səid... Onlar xalqı əzdilər, təkcə özlərini doydurub, ölkəni aclar, səfillər yuvasına çevirdilər. Mən buna dözməzdim... Yəqin ki, yadındadır, onların hamısını qılıncdan keçirdib, günahsız xalqın canını qurtardım... İndi də sonmi onları əvəz etmək fikrindəydin?

S ə i d. Yox, imam, mən islamın düşməni deyiləm... Mən din yolunda canımı fəda etməyə yenə də hazıram. Mən kafirlərin düşməniyəm...

Ş a m i l. Sən də kafirsən... Çünki xalqı çara satırsan... Bu baş gərək sənin bədənində qalmasın... Atay!.. Bunu apar, ağlar qalmış anaların gözü qarşısında edam et. Hamıya da xəbər ver ki, Şamilin qılıncı yalnız bələləri üçündür... Apar!..

S ə i d (*diz çökür*). Yalvarıram, imam... Məni Allaha bağışla...

Ş a m i l. Gündə beş rükət namaz qılan kafər!.. Sən yalnız ölüm cəzasına layiqsən... Aparın!..

A t a y (*Səidi yerdən qaldırır*). Gəl, Şamilin bir sözü heç vaxt iki olmamışdır!.. (*Səidi aparırlar*)

Bir neçə an sükut davam edir.

Ş a m i l (*Hacı Murada*). De görüm gedirsənmi?

H a c ı M u r a d. Şamil! Doğrusu, mən bu fikrini başa düşmürəm.

Ş a m i l. Qüvvəmiz azdır... Vəziyyət ağırdır... Sən ki, bunu bilirsən...

H a c ı M u r a d. Demək, hiylə işlədirsən?..

Ş a m i l. Generalın mayası hiylədən yoğrulmuşdursa, nə üçün biz onun öz silahilə özünü vurmayaq?.. Düşməni hiylə ilə tora salmaq özü də qəhrəmanlıqdır.

H a c ı M u r a d. General o qədər də sadəlövh adam deyil. İşi o dəqiqə başa düşər... Yalnız indiyə kimi gördüklərim üçün məni dar ağacından asdırar...

Ş a m i l. Demək qorxursan?..

H a c ı M u r a d. Yox, ehtiyat edirəm. Şamil...

Ş a m i l. İnsan adlanan məxluq üçün birinci şərt – igidlikdir... Nifrətə layiq olan birinci şey – qorxaqlıq... Get: ya ölüm, ya qalibiyyət... Başqa yolumuz yoxdur. Zəiflik və qorxaqlıq heç bir zaman, heç kimi xilas etməmişdir.

Hacı Murad, inan ki, iki başlı qartalın qanadları bizim iti qılınclarımıza dəyib parça-parça olacaqdır!..

H a c ı M u r a d. Gedirəm, Şamil... gəl, görüşüb ayrılaq, mən ölsəm, oğlum Yusif məndən sənə yadigar qalsın. (*Qucaqlaşıb öpüşürlər*) Hələlik. (*Gedir*)

Ş a m i l. Soltan, sən də get hazırlaş... Generala özümüz cavab verərik... (*Gedir*)

S o l t a n. Hacı Murad öz ayağilə ölümə gedir... Generalla görüşüb, ona xəbər verəcəyəm.(*Bu anda güllə səsi eşidilir*)Bu ölən Səiddir!.. Bəlkə mən də onun gününə düşəcəyəm?.. Canımı üşütmə bürüdü. (*Əllərilə gözlərini örtür*)

P ə r d ə

DÖRDÜNCÜ ŞƏKİL

Çar ordusunun qarovul xətti. Dumanlı gecə... İvan, Dmitri, Fyodor.

D m i t r i (*kimi isə görərək*). Ey, kimdir gələn?.. Aha, cavab da vermir... Bəlkə qulağı kardır. Ey, dayan!

F y o d o r. Paruçik Rayevskidir... Yəqin qarovulu yoxlamağa gəlir.

D m i t r i. Kim olur-olsun, qanun hamı üçün birdir. (*Havaya güllə atır*)

R a y e v s k i (*gəlir*). Salam, qartallar. Dmitri, atan sən idin?.. Nə üçün düz nişan almırsan?

D m i t r i. Cənab paruçik, gecələr qorxuludur... Dostla düşmanı seçmək olmur.

R a y e v s k i (*Fyodora*). Qarovul çoxdanmı dəyişmişdir?..

F y o d o r (*təzim edərək*). Yox, cənab paruçik, yarım saatdan çox olmaz.

R a y e v s k i. Ehtiyatlı olun. Dağlılar bir də qarovulumuzu qılıncdan keçirdib generalın mənzilinə basqın etməsinlər.

İ v a n. Bu, Hacı Muradın köhnə peşəsidir. Qafqaza gələn generalların çoxu onun qorxusundan qaçmışdır.

R a y e v s k i. Salamat qalın, qartallar... Hər bir soldatın həyatı bizim üçün əzizdir, ehtiyatlı olun. (*Gedir*)

D m i t r i (*onun dalınca baxa-baxa*). Tamarin əsir düşəndən bəri qaş-qabağı açılmır... Yaxın dost idilər. Fedya, a Fedya, ciblərini qurdala görək, maxorkan varmı?

F y o d o r. Tutalım ki, var... Qarovulda çəkdiyini görsələr, dərinə saman təpməzlərmi? Rayevski yaman qan içəndir...

D m i t r i. Onu tanısaydın, belə deməzdin, Fedya... Sən yanılırsan. Tamarinin dostu qan içməz... Rayevski əsl zabitdir. Ver maxorkanı görək!..

F y o d o r (*cibindən maxorka çıxardıb ona verir*). Ala, haramın olsun...

D m i t r i (*papiros büküb ovcunun içində yandırır*). Rayevski yaxşı oğlandır, Fedya, bütün zabitlər onun qədər bizi sevsəydi...

F y o d o r. Eh, nə bilim?

F y o d o r. Nə yaman qaranlıq gecədir?.. Buludlar qurğuşun kimi ağırlaşmışdır...

Sükut. Quşlar həzin-həzin ötüşür.

D m i t r i. Nə gözəl oxuyurlar. (*Yanıqlı səslə, olduqca pəsdən oxuyur*)

Göydə bir ulduz,
Parlayır yalnız...
Məni hey çəkər,
O yanan ülkər...
Baxsam hər yana,
Bağlıyam ona...
Sevdiyim o qız,
Biləydi yalnız...
Belə hər gecə,
Mən də gizlicə...
Hey yana-yana
Baxardım ona...

(*İvana yaxınlaşır*) Vanya, dünəndən bəri qaş-qabağın yerlə gedir. Döyülən sən deyilsən ki?.. Nə olub məgər, gəmilərin suda qərq olmamışdır ki?..

İ v a n. Eh... Marusyadan ötrü ürəyim darıxır...

D m i t r i. Marusyadan ötrü?.. (*Gülür*) Burada sən onun üçün darıxırsan, amma o indi yad oğlanların birilə mazaqlaşır.

İvan (*acıqlı*). Onu sən haradan bilirsən?

D m i t r i. Yuxumda görmüşəm. Marusya hər gecə yuxuma girir...

Pauza

İ v a n. Bu Şamildir, nədir, yaman bəla oldu. Vəhşini gərək tezliklə tutub falaqqaya salaq.

D m i t r i. Deməyə nə var ki... Amma onunla bircə dəfə qabaq-qabağa gəlsən, qorxudan var-yoxun qarnına gedər.

İ v a n. Onun canı bir güllədir...

D m i t r i. Bir güllədir, bir güllədir. Deməyə nə var ki... Şamil dava meydanına girəndə qorxudan adamın dodağı çatlayır.Nərə çəkəndə yer-göy titrəyir. Hələ bir atı var ki, güllədən iti gəlir.

İvan. Onunla qabaqlaşsam, ovvəlcə atını vuraram.

D m i t r i. Onun atı Marusya deyil ki, yerə yat deyəndə yatsın?..

Gülüşürlər.

Uşaqlar, o qaraltını görürsünüzmü? Hamı o tərəfə boylanır.

Hə, Vanya, titrəyirsən?.. Bəs nə tez qorxdun?.. Yazıq, Şamil gəlsə nə edərdin?

İ v a n. Bəsdir, bəsdir, zarafatı boşla.

F y o d o r (*qarşıdan gələnlərə bağırır*). Eyy, kimdir gələn!

Sükut

İ v a n. Dayan!

A t a y (*arxadan*). Tüfəngimiz yoxdur, qorxmayın.

F y o d o r. Aha, dağlılardır. Yəqin yol azıblar... əllər yuxarı!..

A t a y (*bir dağlı ilə bərabər əllərini yuxarı qaldırmış halda gəlir*). Qardaşlar, biz generalı görəcəyik.

F y o d o r. Oho... Böyük yerdən başladı.

A t a y. Bizi Hacı Murad elçi yollayıb...

İ v a n. Kim? Hacı Murad, Hacı Murad?

F y o d o r. Vanya, nədən qorxursan, Hacı Murad özü gəlməmişdir.

İ v a n. Bəsdir, Mitya, zarafatı boşla... məni bütün dağlılar da qorxuda bilməz... Dörd cəbhədə olmuşam, bu da biri.

D m i t r i. Fedya, sən bunları apar... Ancaq tez qayıt ha...

F y o d o r (*dağlılara*). Gedək!.. (*Ataya*) Amma dostum, ürəkli oğlansan. Əli silahsız gəlməyindən görünür ki, qorxmayırsan...

A t a y. Nədən qorxum? Adətdir, elçiyə toxunmazlar...

F y o d o r. Gedək!.. (*Dağlıları aparır*)

D m i t r i. Vanya, a Vanya, mənim onlara yazığım gəlir... Nə göyçək oğlanlardır!.. Tutub asacaqlar. Allah generalı yaradanda ürəyinin yerinə daş qoymuşdur... Vallah onları asdıracaq...

İ v a n. Qoy asdırsın.

D m i t r i. İnsafsız... səndə ürək yoxdurmu? Onların günahı nədir?..

İ v a n. Marusyanı tez görmək üçün bu dağlıların hamısının kəndirini özüm sabunlram.

D m i t r i. Dünyada cəllad azlıq edirdi, sən də günahsız insan qanı axıtsan, işlər lap düzələr. Eh...Vanya, bütün insanlar sən öləndə rəhmət əvəzinə lənət oxumazlarmı? Dünyanın dərdi böyükdür, Vanya... qardaş qardaşın qanını içir...

Pauza

İ v a n. Düz deyirsən, Mitya... Cəllad olmaqdan, Marusyasız qalmaq yaxşıdır... Ancaq nə edim, hər gecə onu yuxumda görürəm... Mən gələndə ikicanlı idi... Heç bilmirəm oğlu oldu, yoxsa qızı?..

D m i t r i. Qızı olsa yaxşıdır.

İ v a n. Niyə ki?

D m i t r i. Heç olmasa soldat aparmazlar...

Pauza

Görəsən onlar necə oldu? (*Qarşıdan gələn adama*) Kimdir gələn?

İ v a n. Dayan, Mitya. Deyəsən doktordur. Mən onu hər gecə buralarda görürəm. Bunlara nə olub, niyə qəmgindirlər?..

D m i t r i. O da müharibəni xoşlamır, günahsızları qırmaqdan ləzzət alır... Doktorların da, şairlərin də çoxu belə olur.

İ v a n. Şair nədir?

D m i t r i. Onu bilmirsən?.. Mən bayaq onun sözlərini oxuyurdum, Vanya...

İ v a n. Kimin? Doktorun?

D m i t r i. Yox... Tamarinin sözlərini oxuyurdum... O, gözəl şeirlər yazır...

İ v a n. Aha... Sözləri şirindir... Lap ürəyimdəndir.

D o k t o r (*gəlir*). Axşamınız xeyir, dostlar.

D m i t r i. Sağ ol, doktor.

D o k t o r. Dağlıları gördünüzmü?

D m i t r i. Bəli, doktor, gördük... Hacı Muradın elçiləridir...

D o k t o r. Hacı Murad... Hacı Murad... Şamil qoçaqdır, amma o hiyləgərdir...

D m i t r i. Doktor, sizə bir sualım var...

D o k t o r. Buyur, Dmitri.

D m i t r i. Bu müharibə nə zaman qurtaracaq?

D o k t o r. Şamil əsir alınanda... İndi aydındırmı?

D m i t r i. Demək, müharibə heç bir zaman qurtarmayacaq?

D o k t o r. Dostlar, siz qarovulda bir yerə nahaq toplaşırsınız... hücum etsələr, sizi çox asanlıqla öldürə bilərlər.

D m i t r i. Doğrudur. Vanya, sən get o tərəflərə göz yetir...

İ v a n. Eh... Dünya... (*Gedir*)

D o k t o r (*o tərəf bu-tərəfə göz gəzdirərək*). Dmitri, sənin həyatın təhlükədədir, dostum...

D m i t r i. Bu nə deməkdir, doktor?.. Nə üçün?

D o k t o r. Polşadakı soldat qiyamında iştirak etdiyin üçün...

D m i t r i. Soldat qiyamı?.. Bu yalan sözdür, doktor. Mən...

D o k t o r. Məndən heç nəyi gizlətmə... Dünən generalın aldığı gizlin siyahıda sənin də adın vardır... (*İvanın qayıtdığını görərək*) Hava nə yaman qaranlıqdır!.. Sağ olun, dostlar... Gecəniz xeyirə qalsın... (*Gedir*)

D m i t r i (*düşüncəli bir tərzdə sağa-sola gəzinir*). Mənim yolum – yalnız orayadır. Tale mənimlə qanlı bir oyun oynayır. (*İvana*) O gün

paruçik Tamarin deyirdi ki, dağlılar azad qartalların yuvasını heç nəyə dəyişməzlər.

İ v a n. O yuvanın dağıdandan sonra canımız bir yolluq qurtulacaq... Eh, lap bezmişəm... (*Sükut edərək*) Hacı Muradın elçiləri yəqin tutuldu.

D m i t r i. Yox, inanmıram... Elçini tutub saxlamaq olmaz... Vanya, a Vanya, Tamarin bəzi sözlər deyirdi, heç yadımdan çıxmır...

İ v a n. Nə deyirdi?

D m i t r i. Deyərdi ki: "Bu müharibədən əlimizə heç nə gəlmiyəcək... Tökülən qanları yuyub təmizləmək üçün yüz il vaxt lazım olacaq..."

İ v a n. Tamarin paruçikdir, o belə söz deməz. O görmür ki, hər gün padşah təzə əmr yollayıb deyir irəli gedin, dağlıların hamısı qırılsa da, davanı kəsməyin?..

D m i t r i. Eh... Sənin heç nədən başın çıxmır...

Pauza

Vanya, mənim atam da soldat olmuşdu... Onu Peterburqda, Senat meydanında öldürdülər.

İ v a n. Senat meydanında?.. O nə cür şeydir?..

D m i t r i. Mən özüm də görməmişəm... Onlar padşahı istəmirdilər...

İ v a n (*qorxa-qorxa*). Suss... axmaq-axmaq danışma... Necə yəni padşahı istəmirdilər?.. Eşidən olar, boğazına qurğuşun tökərlər. Padşahsız da ölkə dolanarmı?

D m i t r i. Şamil padşah deyil ki?

Pauza

Bu yerlərin havası mənə xoş gəlir, Vanya... Tamarin deyir ki... "İnsanların azadlığını əlindən almaq hünər deyil".

İ v a n. Sən dünəndən yuxusuzsan, sayıqlayırsan...

D m i t r i. Amma yenə də onların tərəfində ölmək yaxşıdır... Əlvida, Ana Rusiya, ey qulların ölkəsi!.. Sənin oğlun vəfasız deyil, o səndən sevə-sevə ayrılır...

İ v a n. Bu kimin sözüdür?

D m i t r i. Dostumsan, Vanya... Ancaq sənə inanmıram... Gəl, vidalaşaq... Mən gedirəm, Vanya... hara getdiyimi soruşsalar, deyərsən ki, ölməyə getdi, Şamilin yanında şərəflə ölməyə... Sağ ol, Vanya, ancaq məni unutma...

İ v a n. Nə danışırsan, Mitya?.. Sən düşmənlərəmi qoşulursan?

D m i t r i (*İvanı qucaqlayaraq*). Onsuz da buradan sağ qayıtmayacağıq... Orada uca dağlar qoynunda ölmək daha gözəl deyilmi?.. Onda deyərlər ki, Mitya Şimalda doğulub, cənub dağlarında basdırıldı.

İ v a n. Aha, qayıdırlar... Görürsənmi? Fedya?.. Fedya, nə oldu?

F y o d o r (*dağlılarla gəlir*). Şamilin evi yıxıldı... Onun sağ əli Hacı Murad bizim tərəfə keçir.

İ v a n. Doğrudanmı? Bu lap qiyamət oldu.

A t a y. Onun ixtiyarındakı aullar da tabe olurlar... Sabahdan tüfəngləri, qılıncları yerə qoyub hər kəs öz işinə-gücünə gedir...

İ v a n (*sevincdən atılıb-düşür*). Deməli, dava qurtarır? Can Marusya, mənim əzizim, iki gözüm, səni röyada yox, evimizdə görəcəyəm.

F y o d o r (*dağlılara*). Gedin, yolda bizimkilərə rast gəlsəniz deyin ki, generalın yanındaydıq...

D a ğ l ı l a r. Sağ olun, qardaşlar.

Soldatlar dağlıları ötürdülər. Atay mahnı oxuya-oxuya gedir.

Yaşıl başlı telli sonam,
Qalxdı özgə gölə düşdü.
Ağlımı aldı başımdan,
Getdi çöldən-çölə düşdü...

F y o d o r. Nə yaxşı oxuyur!.. Gözəl oğlanlardır... Vallaha mənim onlardan xoşum gəlir.

D m i t r i. Oh... ürəyim nə yaman sıxılır... (*Gedir*)

F y o d o r. Hara, Mitya?

D m i t r i. Görmürsünüzmü səhər açılır?.. Doğan günəş elə bil aləmi yandıracaq...

İ v a n. Doğrudur...Bu gün hava buludsuz olacaq... Fedya, o gedir, heç salamatlaşmır da...

F y o d o r (*təəccüblə*). Hara gedirik ki?..

İ v a n. Hara?.. Şamilin yanına... "Əlvida, Ana Rusiya..." dedi... Gözləri də yaşardı... Məni qucaqlayb öpdü...

F y o d o r. Sən nə danışırsan? (*Dmitrinin dalınca bağırır*) Mitya, dayan!..

Güllə atır.

İ v a n. Mitya atası Qriqori kimi Senat meydanında ölməyə gedir... Yox, Fedya, sən ona mane olma, ölümdür, amma şərəfli ölümdür!..

Hər ikisi təəccüblə ona baxır.

P ə r d ə

BEŞİNCİ ŞƏKİL

Meşədə Şamilin düşərgahı. Axşam çağı... Günəş qürub etmək üzrədir. Dağlılar dağınıq halda oturub silahlarını təmizləyirlər, atlarının yəhərlərini düzəldirlər. Ş a m i l özü görünmür. İki nəfər dağlı Dmitrini sürüyüb gətirir.

B i r i n c i D a ğ l ı. Yox, buna inanmaq olmaz... Bu yəqin casusdur...

İ k i n c i D a ğ l ı. Dayan, dayan, bu saat mən onun kefini xəbər alaram... Eyy, bəri bax... de görüm hardan gəlib, hara gedirsən?

D m i t r i. Şamil hanı, mən onu görmək istəyirəm...

İ k i n c i D a ğ l ı. Söz soruşuram.

D m i t r i. Hanı Şamil?..

B i r i n c i D a ğ l ı. Üst-başını axtar... gör cibində nə var.

İ k i n c i D a ğ l ı. Ya bəxt... (*Axtarır*) Bizdə o bəxt hardadır? Zalım oğlunun cibində siçanlar oynaşır.

B i r i n c i D a ğ l ı. Deməli casusdur.

Ş a m i l (*gəlir*). Siz nə edirsiniz?

B i r i n c i D a ğ l ı. Bu yəqin casusdur, imam...

Ş a m i l. Bəs sən nəsən?.. Mürid libasında quldurluqmu edirsən? Get, onun ciblərini axtaran əlin namazdan sonra kəsiləcək.

Dağlılar gedirlər.

D m i t r i (*Şamilə yaxın gələrək*). Siz deyin: Şamil hanı? Deyirlər ki, o, yaxşı adamdır.

Ş a m i l. Haralısan?..

D m i t r i. Şamili görsəm, dərdimi açıb deyərəm... O hanı?.. Budur, müridləriniz məni casus adlandırırlar. Ancaq mənə inanın: əgər bütün taleyim məndən casus olmağı tələb etsəydi də, mən bu rəzil sifətə yaxın durmazdım... Hanı Şamil?

Ş a m i l. Sakit ol. Şamil – mənəm...

D m i t r i (*inanmır*). Yalan demirsən ki?

Ş a m i l. Zarafatla aram yoxdur.

D m i t r i. Səni and verirəm Allaha, məni onun yanına aparın... (*Sükut edərək*)

Ş a m i l. Biz qonağı yox, düşməni öldürürük...

D m i t r i (*diqqətlə Şamilin üzünə baxaraq*). Mən generalın alayından qaçmışam... Əgər sən doğrudan da Şamilsənsə, izn ver müridin olum...

Pauza. Bu anda Soltan arxadan Şamilə yaxınlaşır.

Ş a m i l. Bilirsənmi, biz kiminlə vuruşuruq?

D m i t r i. Bilirəm, sizin düşməniniz – mənim də düşmənimdir.

Ş a m i l. Sən öz qan qardaşlarına güllə atarsanmı?

D m i t r i. Çar mənim qardaşım deyil... Ögey atamdır...

Ş a m i l. Topçuluğu bacarırsanmı?

D m i t r i. Bəli, mən topçuyam... heç bir gülləm boşa çıxmaz.

Ş a m i l. Sağ ol... (*Əl verir*) Sağ ol... (*Bir an diqqətlə Dmitrinin üzünə baxaraq*) Soltan, bir bax, gözlərində nə qədər dərin bir səmimiyyət vardır!..

S o l t a n. İmam, bu kafirlərə inanmayın... Generalın casusları çox hiyləgər olur...

Ş a m i l. Yoxlarıq. Bir də, rus xalqı hiylə sevməz... Sən yaranallara baxma... Onlar bizim xanlar kimi rəzildir. Bu soldatdır, bir baxışda görürəm ki, igid oğlandır... O bizə kömək əlini uzadır...

D m i t r i. Sağ ol, Şamil... Mən çoxdan bilirdim ki, sən yaxşı adamsan... Məni də öz cərgənizə qəbul edin. Senat meydanında ölən atamın intiqamını sizinlə birlikdə alım.

Ş a m i l. Aparın. Onu maral ətinə qonaq edin. (*Dmitriyə*) İndi sən bizim ən əziz qonağımızsan... Mərd igid, gözəl insan, hər yerdə mənim dostumdur...

D a ğ l ı. Gedək, qonaq... (*Dmitrini aparır*)

S o l t a n. Bilmirəm, nə olubsa, Hacı Muraddan bir xəbər yoxdur, imam... Kafərlər ondan şübhələnməsələr yaxşıdır... Yaranal çox hiyləgər adamdır. O, Hacı Murada inanıb qoşun verərmi?

Ş a m i l. Mənim Hacı Murad sarıdan qorxum yoxdur. O nə qədər ağır vəziyyətə düşsə, fikirləşib yol tapacaqdır... Amma Qazı Məhəmməd təcrübəsizdir.

S o l t a n. Siz ondan arxayın olun, imam... Qəhrəman oğlunuz Qazı Məhəmməd ömründə bir dəfə də basılmamışdır... Allah onu bizə çox görməsin, imam... Dağıstanda on nəfər elə igid olsaydı, bizim dərdimiz nə idi?

Ş a m i l. Bizim kəşfiyyatçılar çox gec qayıtdılar... Görəsən bunlar harada qaldı?..

S o l t a n. Allah bilir, imam.

Ş a m i l. Yax, hamıdan qabaq biz bilməliyik.

Pauza

Atları, tüfəngləri yoxladınmı?

S o l t a n. Bəli, imam... hər şey öz qaydasilə hazırdır...

Ş a m i l (*kənarda oturmuş dağlılardan birinə yanaşaraq*). Yəhərin hanı?

D a ğ l ı. Budur, imam.

Ş a m i l. Saz yəhərdir. Tüfəngini göstər. (*Özü alıb baxır*) Bu nədir, lüləsi qapqaradır ki, al, möhkəm təmizlə.

D a ğ l ı. Baş üstə... Bu dəqiqə, imam.

Ş a m i l. De görüm, saqqalına niyə xına vurmayırsan?..

D a ğ l ı. Xına?

Ş a m i l. Müharibə meydanında üst-başınıza fikir verin... Qoy yaranal deməsin ki, qabağındakılar sınıq-salxaq adamlardır, bildin?..

D a ğ l ı. Mənim gözlərim üstə, imam...

Bu anda harada isə qalmaqal qalxır. "Vurun, öldürün" səsləri eşidilir.

Ş a m i l. Soltan, gör nə hay-küydür...

S o l t a n. Bu saat... (*Gedir*)

Ş a m i l (*Soltanın dalınca baxaraq öz-özünə*). Müridlikdən çıxalı, Soltanın qaş-qabağı açılmır. Mən bu dünyada ən çox yaltaqlardan qorxuram. O çox əzilib-büzülür... Böyüyün qabağında sinəsini şax tutmayanlardan igid olmaz...

D a ğ l ı (*bir nəfəri sürüyə-sürüyə gətirir*). Böyük imam, bu mürtəd, bu əclaf, dünən generala on iki qoyun satmışdır... Belə xainlərə aramızda yer yoxdur!..

S o l t a n (*dağlının boğazından yapışaraq*). Bu cinayətin üstündə sənin başını bədənindən ayırmaq da azdır.

Ş a m i l. Dayan, Soltan... qalmaqal salma. (*Dağlıya*) Düzdürmü?..

D a ğ l ı. Düzdür, imam. (*Şamilin qarşısında diz çökərək*) Məni balalarının başına dolandır. Evdə bir çətən külfətim var, imam...

Ş a m i l. Qalx ayağa!.. Arvad kimi sızıldama...

Dağlı ayağa qalxır.

Ş a m i l. Haralısan?

D a ğ ı ı. Qazanışlıyam...

Ş a m i l. Kimlərdən?..

D a ğ l ı. Tanımazsan, imam...

Ş a m i l. Mənim əvəzimdən danışma... Sualıma cavab ver...

D a ğ l ı. Şeyx Səidlidən.

Ş a m i l. Onları mən səndən də yaxşı tanıyıram. İgid Süleymanın nəyisən?..

D a ğ l ı. Qardaşı oğluyam.

Ş a m i l. Siz ki, dövlətli deyilsiniz, bu qədər qoyunu haradan almışdın?..

D a ğ l ı. Düz deyirsən, imam... İlin on iki ayını işləyib, onunbunun qapısında nökərçilik edirəm... Özümün diş qurtdalamağa çöpüm də yoxdur... Qoyunlar da ağamınkı idi... hələ ona dedim yaranal düşməndir, qoyun satdığımızı imam bilər, bizdən inciyər.

Ş a m i l. Bəs o nə dedi?

D a ğ l ı. Dedi ki: "Nə imam, bu gündə-sabahda padşahın rəiyyəti olacayıq..." – mən özüm müridəm, sənin yolunda ölməyə gəlmişəm.

Ş a m i l. Sən bilirsənmi belə adamların cəzası nədir? Yaranal qüvvətdən düşmüşdür... Əgər o bizdən qoyun alırsa, demək onun ərzağı qurtarmışdır. Siz ona köməkmi verirsiniz?

D a ğ l ı. Bir də ömrüm olalı bu qələti eləmərəm. Bu dəfə keç təqsirimdən... And verirəm igid oğlun Qazı Məhəmmədin canına... (*Ağlayır*) Allahdan istəmişəm, mənim ağam bütün ömründə yaxşı gün üzünə həsrət qalsın.

Ş a m i l. Bəsdir. Mən səni bağışlayıram... Bilirsənmi nə üçün, əmin Süleyman mənim yanımda igid aslan kimi vuruşa-vuruşa öldü. Səni ona bağışlayıram. Amma indi qabağımda arsız-arsız ağladığın üçün sənə on qamçı vurulacaq...

D a ğ l ı. Haqqın var, imam... On qamçı yox, iyirmisi də vurulsa azdır...

Ş a m i l. İndi ağan hardadır?

D a ğ l ı. Çoxdan qaçıb... Bildi ki, sən onun dərisinə saman təpəcəksən. Ax, indi əlimə düşsəydi, onun tükünü didərdim...

Ş a m i l. Get, amma sözlərimi yadından çıxartma. Qamçılar səni ağıllandırar...

D a ğ l ı gedir.

S o l t a n. İmam, siz nə insaflı adamsınız? Şəriətə görə kafərlərə kömək verən adamın əlini kəsdirməli idiniz!..

Ş a m i l. (*yaralı yerinə toxunulmuş kimi səslənir*). Əlini?

S o l t a n. Bəli, imam. Siz ki, şəriətin dediklərinə əməl edirsiniz?..

Ş a m i l. Doğrudur, belə adamların cəzası böyükdür... Ancaq hər gün bir neçə adamın əli kəsilərsə, bir ildən sonra Dağıstanda topallar, şillər əlindən tərpənmək olmaz... Əslində mən şəriətə kor-koranə tabe olmuram... Mənim üçün xalq bütün qanunlardan yüksəkdə durur...

S o l t a n. Axır şəriətə görə...

Ş a m i l (*onun sözünü kəsərək*). Hücum vaxtıdır, gedək hazırlaşaq!.. (*Gedir*)

S o l t a n (*öz-özünə*). Onun əqlindən və zəkasından qorxduğum qədər heç nədən qorxmuram. (*Kimi isə görərək*) Nə oldu, nə xəbər var?

Q a s i d (*gəlir*). Şamil hanı?

S o l t a n. O yoxdur, sözünü onun yavərinə deyə bilərsən...

Q a s i d. Çox qəmgin bir xəbər gətirmişəm. Deməyə dilim də gəlmir.

S o l t a n. Hacı Muraddanmı?

Q a s i d. Yox... mən onu görmədim... Qazı Məhəmməddən xəbər gətirmişəm. Axşam üstü idi... gün yenicə batbabat idi.

S o l t a n. Nağıl açma, qurtar.

Q a s i d. Birdən qara bulud kimi bir qoşun üstümüzə yeridi. Vuruşduq, qan su yerinə axdı... Axırda geri çəkildik.

S o l t a n (*sevinir, sevincini gizlətməyə çalışaraq*). Sənin ağlın başındadırmı?

Q a s i d. Mən gördüyümü deyirəm. Biz basılıb geri çəkilirik... Aullar əldən getdi. Qazı Məhəmməd məni buraya göndərəndə yaman qəmgin idi... Üz-gözündən bulud yağırdı. Onu belə görəndə elə bil ürəyimin düz ortasından vuruldum.

S o l t a n. Bu barədə imama bir söz demə... Eşidirsənmi?

Q a s i d. Yox... Mən oğlunun sifarişini atasına çatdırmalıyam...

S o l t a n. Sus!.. Əgər başın bədəninə ağırlıq edirsə, yeri, Şamil odur, get hər şeyi ona söylə... Yazıqsan... Bədbəxt...Şamil oğlunun basıldığını xəbər verən adamı sağ qoymaz... Mən bu dəqiqə ondan xəbərsiz Qazı Məhəmmədə kömək yollaram. Sən get!..

Q a s i d. Səni and verirəm Allaha, tez yolla, igidi meydanda tək qoyma... O ölsə, Şamil on il qocalar.

S o l t a n. Bu dəqiqə yollaram... Bax, bir kəlmə də... bildinmi?..

Q a s i d. Yaxşı (*Gedir*)

S o l t a n (*öz-özünə*). İndi Şamil mənim qədrimi bilər... O ilan balası Qazı Məhəmmədi elə bir topa salmışam ki, təkcə özü canını qurtarıb qaça bilsə, Allaha şükür etsin...

Ş a m i l (*gəlir*). Soltan nə üçün hazırlaşmayırsan?

S o l t a n. Bu dəqiqə, imam. (*Getmək istərkən Şamilə sarı gələn Qasidi görüb, onun qabağını kəsir*) Çəkil!..

Q a s i d. Üstümə niyə bağırırsan?

S o l t a n. O barədə Şamilə bir kəlmə desən, özünü ölmüş bil.

Q a s i d. İmam.

S o l t a n (*qılıncla vurub onu yıxır*). Xain!..

Ş a m i l. Bu nədir, Soltan?

Pauza

S o l t a n. Sizi vurmaq istəyirdi, imam... Çox ehtiyatsız dolanırsınız... Aramızda belə xainlər yenə də vardır...

Pauza

Ş a m i l. Əllərimiz qana boyanmışdır... Bu xəyanətlər hər gün məni qocaldıb gücdən salır... Bu ölünü aparın!..

Qasidi götürüb aparırlar.

Qazı Məhəmməd də bir xəbər yollamadı. Ürəyim çox narahatdır. Görünür, başına bir iş gəldi.

S o l t a n. Siz darıxmayın, imam... Körpə aslanınızdan yalnız qalibiyyət xəbəri gətirəcəklər.

Ş a m i l. Bəri gəl, vaxt keçir... Ürəyim çox narahatdır...

Gedirlər. Birinci dağlını sürüyüb gətirirlər.

B i r i n c i D a ğ l ı. Buraxınız məni!.. Mən getmirəm... Bir kafərin cibini axtardığım üçün əllərim niyə kəsilsin? Dağlılar! Burada bizi aldadıb bir-bir qırırlar... Ən gözəl cavanlarımızı zəhərli güllələrə qurban verirlər. Dağlılar! Kim mənimlə gedirsə, gəlsin!..

Bu anda geridən bir güllə atılır. Dağlı daş üzərindən yuvarlanır, ağzı üstə döşənib qalır. Hamı sükut içində dönüb geriyə baxır. Şamil əlində tüstülənən tapançanı qoburuna qoya-qoya yavaşca və qəmli addımlarla yaxınlaşır. İzdiham onun müdhiş nəzərləri altında dalı-dalı çəkilir.

Ş a m i l (*olduqca soyuqqanlı*). Aramıza fitnə salanlara bir dəqiqə aman verməröm. Padşah qoşunları ilə üz-üzə durmuş xalq, gərək kəfəni boğazına dolasın!.. (*Dmitrini göstərərək*) O bizə kömək əlini uzadır. Amma bu, aramıza nifaq salır... Quldur kimi adam soyur. Şamil qənimət almaq üçün vuruşmayır. Öz ana torpağını qoruyur... eşidirsinizmi?..

K ə ş f i y y a t ç ı (*üç-dörd nəfər dağlı ilə gəlir*). Biz onlara meşənin qurtaracağında rast gəldik, imam. Yaranalın qoşunu dərə ilə qalxıb üstümüzə yeriyir. Dörd topları, minə yaxın soldatları var...

Ş a m i l. Hücuma başlayırıq... namaza durun!..

Hamı diz çöküb üzü qibləyə namaz qılır. Soltan hamının arxasında görünür. Dmitri kənarda durub təəccüblə namaz qılan müridlərə baxır.

S o l t a n. Fürsətdir. Amma onu namaz üstündə öldürüb günaha batmaqdan qorxuram. Oh, mən niyə titrəyirəm. Yox, yox, əllərim qalxmır.

D m i t r i. Şamilin qəzəblə parıldayan gözlərində nə qədər dərin bir mərhəmət var!.. Belə bir qəhrəmanı olan xalq doğrudan da, xoşbəxtdir!

Ş a m i l (*ayağa qalxaraq qılıncını siyirir*). Lailahəilləllah.

H a m ı. Lailahəilləllah!..

Ş a m i l. Ölümə hamıdan qabaqda özüm gedirəm. Qorxaqlara ar olsun!..

H a m ı. Ar olsun!..

Ş a m i l. Lailahəilləllah!..

H a m ı. Lailahəilləllah!..

Ş a m i l. İrəli!..

Hamı birdən hücuma keçir.

P ə r d ə

ALTINCI ŞƏKİL

Generalın mənzili. General və paruçik Rayevski. Gecədir. Ətraf sükut içindədir.

G e n e r a l. Bu nədir, cənab paruçik, məğlub etdiyiniz quldur dəstələrini sona kimi izləyib məhv etməkdən qorxursunuz?

R a y e v s k i. Zat aliləri, bizim dəstələr Qazı Məhəmmədi çox təqib etdi. Ancaq bir mənasız qırğına yol verməmək üçün meşəyə çatan kimi dayanmağa məcbur olduq...

G e n e r a l. Çünki qorxu cəsarətinizə üstün gəldi, deyilmi?

R a y e v s k i. Əfv edirsiniz, general. Dağlılarla meşədə vuruşmaq, mühit dənizində balıqlarla vuruşmağa bənzəyir.

G e n e r a l. Siz də Tamarin kimi şairanə müqayisələrə əl atmayın, paruçik... Bunlar hamısı bəhanədir, özü də gülməli və əsassız bir bəhanə...

R a y e v s k i. Sizi inandırıram ki, meşədə onlar bizi görürlər, amma biz onları görə bilmirik.

G e n e r a l. Bu xüsusdakı danışığımız sonraya qalsın. Tamarin Sizin yaxın dostlarınızdan biri idi, o, Şamilə qoşulmaq üçün qaçdı?

R a y e v s k i. Çox təəssüf ki, bu xüsusda heç bir şey deyə bilmərəm. Bəlkə o artıq sağ deyildir...

G e n e r a l. O, yağışdan çıxıb, yağmura düşdü, paruçik. İndi güman etmək olar ki, o, bu işlərdən sonra ağıllanar, düz yola gəlsəydi və padşahın mərhəmətini qazansaydı, böyük qüvvə idi... Belə şairlər az-az yaranır, paruçik... belə bir insanı itirmək Rusiya üçün çox ağır olacaq. Deyilmi?

R a y e v s k i. Siz istehza edirsiniz, general. Amma məncə bu həqiqətdir... Ölkəmiz hər zaman zabitlər yarada bilər, amma şairdən yoxsuldur...

G e n e r a l (*gülür*). Şair və şeirlə cəbhələr alınmaz, paruçik. Siz bunu bilməmiş deyilsiniz. Şeyx Şamil bizim qabağımızı qılıncla saxlayır...

R a y e v s k i. Mənim eşitdiyimə görə, zat aliləri, o özü də çox gözəl şairdir.

G e n e r a l. Doğrudanmı?.. Bax, mən bundan xəbərsizdim... Bu vəhşi dağlarda şeir də yarana bilərmiş. Lakin, paruçik, unutmayınız ki, müharibə meydanında bir kötəyin gördüyü işi on cild şeir görə bilməz... Napaleon Moskvanı aldığı zaman Derjavinin odalarilə Moskvadan qovulmadı...

R a y e v s k i. Biz hər zaman vuruşma meydanında olmayacayıq... Bir vaxt insanlara şeir də gərək olacaq... Əfv edirsiniz, general, fikirlərdə, düşüncələrdə yuva salan böyük şairlər...

G e n e r a l (*onun sözünü kəsərək*). Gedin, paruçik. Doktoru mənim yanıma çağırın...

R a y e v s k i. O sizi çoxdan gözləyir, zat aliləri.

G e n e r a l. Gəlsin!..

R a y e v s k i. Bu saat. (*Gedir*)

D o k t o r (*gəlib təzim edir*). Yaralının sayı çoxdur, zat aliləri, doğrusu, işdən göz açа bilmirəm.

G e n e r a l. Bu daha yaxşı. Həkimlər üçün bu daha maraqlı deyilmi?

D o k t o r. Təcrübə üçün maraqlı olsa da, bir rus üçün...

G e n e r a l. Sizi buraya tamamilə başqa iş üçün çağırtdırmışam. Əyləşin!..

Doktor oturur.

Tamarini tanıyırsınızmı?

D o k t o r. Bəli, tanıyıram. Biz ikimiz də bir şəhərdənik...

G e n e r a l. Onunla bir dərnəkdə iştirak etdiyiniz üçün, sizə bir sual verəcəyəm.

D o k t o r. Dərnək nədir, zat aliləri?

G e n e r a l. Onu siz məndən yaxşı bilirsiniz. Sui-qəsdçilər dərnəyi.

D o k t o r. Mən bu xüsusda heç bir şey bilmirəm.

G e n e r a l. Tutalım ki, belədir... Ancaq deyin görüm, Tamarin Şamilə qoşulacağı haqqında sizə bir söz deməmişdi?..

D o k t o r. Xeyr, zat aliləri. Yalnız onu bilirəm ki, müharibədən zövq almayırdı.

G e n e r a l. Gizlətməyin... Soldat Dmitri ilə Tamarinin düşmən cəbhəsinə keçməsi haqqında siz əvvəlcədən bilməmiş deyilsiniz. Yeddi nəfərlik dərnəkdən dördü burada imiş... Sizin də bu işdən xəbəriniz vardır...

D o k t o r. Mən burada yaralıları sağaldıram, zat aliləri.

G e n e r a l. Siz eyni zamanda ruhları, düşüncələri zəhərləyirsiniz. Aydındırmı?.. Xəbərdarlıq edirəm: Rusiyanın məşhur cərrahı olduğunuz üçün, hələ sizin haqqınızda ağır tədbirə əl atmıram... Gedin, düşünün. Lazım gələrsə, əlahəzrət imperatorun özünə də yaza bilərəm.

D o k t o r (*ayağa qalxaraq*). Məncə, siz indidən yazmalısınız. Çünki mən korlanmış əsəblərimlə cərrah bıçağını işlədə bilməyəcəyəm. Rus soldatının həyatı mənmi üçün çox əzizdir, zat aliləri.

G e n e r a l. Gedin, doktor... Mənim atalıq borcum xəbərdarlıq etmək idi.

Doktor təzim etməyərək gedir.

Ordu da pozulmuşdur... (*Zəngi vurur, girən Rayevskiyə*) Bu axşam Hacı Murad gəlməli idi, onu siz özünüz qarşılayın... Bu doktorun hərəkətlərinə diqqət edin... O, bıçaq əvəzinə dişini işə salır.

R a y e v s k i. Baş üstə!.. (*Gedir*).

M a r i y a (*gəlir*). Sən çox əsəbiləşirsən, əzizim, bu səhhətinə zərərdir...

G e n e r a l. Nə etməli?.. İmperatorumuzun iradəsi belədir.

Pauza

Hacı Murad bu gün bizə qonaq gəlir, Mariya...

M a r i y a (*təəccüblə*). Hacı Murad? O kimdir?

G e n e r a l. Eşitməmişsən?

M a r i y a. Bu vəhşilərin adını heç xatirimdə saxlaya bilmirəm. O nəçidir?

G e n e r a l. O gecə bizim evə basqın edən igid Hacı Murad. (*İstehza ilə*) Ona layiqincə ehtiram göstərmək lazımdır.

M a r i y a. Mən desəm ki, biz bu vəhşilərlə dostluq etmək üçün yaranmamışıq, sən o dəqiqə cavab verəcəksən ki, imperatorumuzun iradəsi belədir. Məncə bu...

G e n e r a l. Sən çox əsəbiləşirsən, əzizim, bu, səhhətinə zərərdir...

Pauza

M a r i y a. Vitya, mən Peterburqa qayıdıram... Üç ildir ata-anamı görməmişəm.

G e n e r a l. Nə etməli, imperatorumuzun iradəsi belədir...

Pauza

Hacı Muradın öz ayağilə ölüm axtarması həqiqətən maraqlı bir hadisədir.

M a r i y a. Bu nə deməkdir?.. İnsan da öz ayağı ilə ölüm axtarırmı?.. Mən belə ağılsız adama rast gəlməmişəm.

G e n e r a l. Hacı Murad doğrudan da təslim olursa, biz onu əfv edirik... Ayrı məqsədlə gəldiyi sübut olunarsa, dar ağacı indidən hazırdır.

M a r i y a. Sən belə sözləri deyərkən heç bir vicdan ağrısı duymadığına təəccüb edirəm.

G e n e r a l. Çox təəssüf ki, mən öz iradəmdən asılı deyilәm.

R a y e v s k i (*gəlir*). Əfv edirsiniz, general, Hacı Murad gəlir.

G e n e r a l (*Mariyaya*). Bizi yalnız burax, əzizim.

Mariya gedir.

Paruçik, o doğrudanmı igid adamdır? O öz ayağı ilə ölümə gələrkən, sizcə, onun məqsədi nə ola bilər?

R a y e v s k i. Zat aliləri, Şamillə Hacı Murad arasında keçmişdə də ədavət var idi. Görünür, indi də yola gedə bilmirlər... Hacı Murad çox məğrurdur. Ölər, amma əyilməz.

G e n e r a l. Çox maraqlıdır... Onu gətirin, paruçik.

R a y e v s k i. Baş üstə. (*Gedir*)

G e n e r a l. Soltan bəyin dediyi doğrudursa, Hacı Muradın ölüm gününə az qalmışdır. (*Hacı Murad gəlir*) Axşamınız xeyir. (*Görüşür*) Çox şadam, köhnə düşmənlərin yeni dostluğu yenilməz bir qüvvə olacaqdır...

H a c ı M u r a d. Doğrudur, yaranal. (*Generalın döşündəki ordenləri göstərir*) Əminəm ki, padşahınız Sizə bir medal da verər.

G e n e r a l. Siz bir məsəl də var: "Örtülü bazar, dostluğu pozar".

H a c ı M u r a d. Düz buyurursunuz!

G e n e r a l. Deyin görüm: əlahəzrət Rusiya imperatoruna sədaqətinizi nə ilə isbat edə bilərsiniz?..

H a c ı M u r a d. Şamil mənim köhnə düşmənimdir... Məncə, bu kifayət edər...

G e n e r a l. Xeyr. Bu azdır. Siz dünənə qədər dost idiniz...

H a c ı M u r a d. Bu xəncərim, bu da qılıncım...

G e n e r a l. Padşah rəhmdildir... səmimi dostlarının ən böyük günahlarını belə əfv edər.

H a c ı M u r a d. Şamil dünən bütün aləmi tutub zindana salmışdır...

G e n e r a l. Bu düşmənçilik nədən irəli gəldi?

H a c ı M u r a d. Xalq Şamili İmam seçdi... Mən çoxdan bu qərardan razı deyildim.

G e n e r a l. Nə üçün?

H a c ı M u r a d. Çünki mən özüm imam olmaq istəyirdim... İnsan zəif məxluqdur: Şöhrəti çox sevər, yaranal...

G e n e r a l. Birdən hiylə işlətsəniz?

H a c ı M u r a d. Biz hiylə sevmərik. Müridlərimdən kim düşməni arxadan vursa, mən onu danlaram, yaranal... Şamil də belədir. O mənim düşmənim də olsa, böyük sərkərdədir... O, bizim dağların hər bir cığırını tanıyır... O, bir dəfə mənə dedi ki: "Hacı Murad, hiylədən əl çək, düşmənləri aldatma... çünki onlar sənə hörmət eləməzlər. Öz xalqın da sənə inanmaz... Mən də səndən əl çəkərəm. Hiylə mərd adamlara yaraşmaz..." İndi mən ondan ayrılmışam... dünən xəbər yolladım ki, indi yaranal yox, Hacı Murad da sənin düşmənindir...

Pauza

G e n e r a l. Çox maraqlıdır. Deyin görüm, Soltan bəyi tanıyırsınızmı?

H a c ı M u r a d. Köhnə düşmənlərimdəndir...

G e n e r a l. O, qoçaq adamdırmı?

H a c ı M u r a d. Hələ onun qoçaqlığını görməmişəm... Ancaq harda pul görsə, özündən çıxar... yəqin ki, özünüz bilirsiniz, pul olan yerdə cəsarət də ola bilməz.

G e n e r a l. Çox gözəl... Nə üçün ayaq üstündə dururusunuz?.. Buyurun, əyləşin!.. (*Zəngi vurur*)

R a y e v s k i (*gəlir*). Buyurun, zat aliləri.

G e n e r a l. Paruçik, qonaq üçün yer hazırladın.

R a y e v s k i. Baş üstə!.. (*Gedir*)

G e n e r a l. Bəs indi nə etmək fikrindəsiniz?

Bu anda Baryatinin oğlu B o r y a yüyürüb gəlir.

H a c ı M u r a d. Ha, oğlunuzdur. Mənim də oğlum var... Onu Şamil tutub zindana salmışdır. (*Boryaya*) İgid oğlandır, bura gəl... (*Onu tutub buraxmayır*)

B o r y a. Ata, bu Şamildirmi?

H a c ı M u r a d. Yox, igid oğlan, mən Şamil deyiləm.

B o r y a (*Hacı Muradın xəncərini göstərir*). Nə gözəldir, ata!..

H a c ı M u r a d (*xəncəri, atı uşağa verir*). Buyur, igid oğlan, sənə peşkəşdir...

B o r y a (*xəncəri alır*). Mən də vuruşacağam... (*Müxtəlif oyunlar göstərərək*) Bax belə... Bax belə... Dayan, dayan!..

G e n e r a l (*gülür*). Oğlum, qonağa təşəkkür et...

B o r y a. Sağ ol, qonaq.

M a r i y a (*gəlir*). Bu nədir, Borya, sən heç utanmırsanmı?..

B o r y a. Anacan, mən Şamili bu xəncərlə öldürəcəyəm... (*Xəncəri sürətlə oynadaraq*) Bax, belə... (*Gülür*)

M a r i y a. Baş kəsən azdı, sən də başlasan, lap işlər düzələr. Bunu sənə kim verdi...

G e n e r a l. Tanış ol, Mariya.

Mariya Hacı Murada əl verir.

H a c ı M u r a d. Məni belə hörmətlə qəbul etdiyiniz üçün sizə ürəkdən minnətdaram... Söz verirəm ki, ağ padşaha ölüncəyədək sədaqətlə qulluq edəcəyəm.

M a r i y a. Borya, xəncəri sahibinə qaytar...

H a c ı M u r a d. Dağlıların adəti belədir, xanım. O bəyəndi, mən də bağışladım...

M a r i y a. Hər zaman belə etsəniz, iki günə kasıblarsınız...

H a c ı M u r a d. Eybi yoxdur. Dövlət hər bir şeydən etibarsızdır, xanım... Bizlərdə dövlətə əl kiri deyirlər.

M a r i y a. Nə gözəl sözdür!

H a c ı M u r a d. Əsl dövlət insanın özüdür, xanım...

M a r i y a (*ərinə*). Deyəsən, bu quldurun fəlsəfəsi də var...

G e n e r a l. Sən onu şübhələndirirsən...

B o r y a. Ata, Şamil də bu qonağamı oxşayır...

M a r i y a. Borya, gəl gedək. sağlıqla qalın. (*Uşağı aparır*)

G e n e r a l. Mən hələ bir söz deməyəcəyəm... Əlahəzrət imperatordan cavab almayınca, burada sizə ən əziz bir qonaq kimi hörmət ediləcəkdir. Lakin deyin görüm: siz Şamildən nə yolla intiqam almaq fikrindəsiniz?..

H a c ı M u r a d. Mən adi bir əsgər kimi vuruşmaq istəyirəm.

G e n e r a l. Siz nə danışırsınız? İllərlə böyük qüvvələrə başçılıq etmiş görkəmli bir sərkərdə üçün bu cür təvazökarlıq yaxşı deyil...

H a c ı M u r a d. Əgər məni ləzgi xətti ilə onun üstünə yollasanız, mənim ixtiyarıma qoşun versəniz, bir neçə gündən sonra Şamili diri-diri məndən təhvil ala bilərsiniz...

G e n e r a l. Onu biz tezliklə ölü təhvil alacayıq... Soltan bəy Şamili öldürəcəkdir!..

H a c ı M u r a d (*həyəcanla yerindən qalxır, birdən özünü toplayır*). Bu daha yaxşı... Mən daha da şad olaram...

G e n e r a l. Sizə nə oldu?.. Rənginiz qaçdı...

H a c ı M u r a d. Sinəmdəki yaranın ağrısı qalxdı, yaranal...

G e n e r a l. Aha... (*Sükut edərək*) Hökmdarımızla razılaşarıq... Qoşun verərik... Hələlik gedin, rahatlanın... (*Zəngi vurur*) Mənə elə gəlir ki, imperatorumuz bu gəlişinizdən çox şad olacaqdır.

R a y e v s k i. Buyurun, zat aliləri...

G e n e r a l. Hacı Muradı qonaq otağına aparın!..

R a y e v s k i. Hər şey hazırdır...

G e n e r a l. Aparın...

İçəri daxil olan soldatlar Hacı Muradı hər tərəfdən əhatə edib qollarını bağlayırlar.

H a c ı M u r a d. Mən bunu səndən gözləyirdim. Padşahın yaxşı dərs demişdir. Amma mən Hacı Muradam, yaranal. Bu zənciri də qırmağa gücüm çatar...

G e n e r a l. Hələlik gedin!.. Hökmdarımızdan cavab gələnə kimi, yumşaq çarpayını dəmir zindanla əvəz edin!..

H a c ı M u r a d. Unutma ki, zəncirlə bağladığın bu qollar açılanda, mənim vurduğum qılınc zərbəsinə dözə bilməyəcəksən, yaranal...

Hacı Muradı aparırlar.

G e n e r a l (*qapıya yanaşaraq*). Mariya, Mariya!..

M a r i y a. Nə var, əzizim?.. (*Gəlir*) Nə olmuşdur?

G e n e r a l. O xəncərə əl vurmayın... Birdən zəhərlənmiş olar... Bu vəhşilər hər şeyə əl atırlar.

M a r i y a. O necə oldu? Gözəl kişidir. Əsl qafqazlıdır.

G e n e r a l. Doğrudur, əzizim. Paruçik Tamarin də bunların zahiri gözəlliyinə vurulub, nəhayət özünü məhv etmədimi?

M a r i y a. O ölmüşdürmü?

G e n e r a l. Şamilə əsir düşmüşdür. Bu, ölümdən də pisdir. İndi ağıllanar... Hacı Murad da mənə əsir düşdü. İndi Şamilin sağ əli zəncirlə bağlanmışdır!..

P ə r d ə

YEDDİNCİ ŞƏKİL

Şamilin evində bir otaq. Şamil pəncərə önündə dayanıb uzaqlara boylanır.

A t a y (*yüyürüb gəlir*). İmam, Qazı Məhəmmədin qoşunu basılıb geri qayıdır...

Ş a m i l. Bu, çoxdan mənim ürəyimə dammışdı... Bəs Qazı Məhəmməd özü hanı?.. Mən onun iki gözünü bir bəbəyindən çıxardacağam...

A t a y (*qorxa-qorxa*). Oğlunuzun heç bir təqsiri yoxdur. Siz onu yaxşı tanıyırsınız. Qazı Mirzə Sadıq aulun adamlarını vuruşmağa qoymamışdır, imam...

Ş a m i l. Sən də onun günahını azaldırsan. Təqsir mənim doğma balamdadır...

A t a y. And olsun Allaha, imam, Qazı Məhəmməd öz əlində siyirmə qılınc irəli atılıb qızmış pələng təki vuruşurdu... O, axır nəfəsinə kimi səngəri əlində saxlayıb düşməni bir addım irəli gəlməyə qoymayırdı. O basıldığını görəndə özünü çaya atıb boğmaq istəyirdi ki, mən özümü yetirib qabağını kəsdim. Sinəsi üç yerindən ağır yaralanmışdı. Ancaq yenə də ayağa qalxıb bağırırdı: "İrəli, ey ana torpağın igid oğulları!.." Yox, imam, Qazı Məhəmmədin basılmağından kədərlənməyin. Düşmənlər də ona baxdıqca "Afərin" deyirdilər.

Ş a m i l (*sevinir, amma sevincini gizlətməyə çalışaraq*). Bu sözlərində yalana bənzər bir şey olarsa, bilirsənmi, cəzan nədir?

A t a y. O zaman yalan deyən dilimi dibindən qopardın, imam...

Müridlər qollarının üstündə Q a z ı M ə h ə m m ə d i gətirirlər və taxtın üstünə uzadırlar.

Ş a m i l (*təmkinli addımlarla oğluna yanaşır, bir an onun üzünə baxır. Onun gözləri yaşarır. Yanındakılar ağladığını duymasınlar deyə, üzünü yana çevirib göz yaşını silir*). Atay, oğlum, onu meydanda tək qoyan arsız qazını bu dəqiqə mənim yanıma gətir!..

A t a y. Baş üstə!.. (*Gedir*)

Ş a m i l. Həkimlərə göstərdinizmi?

B i r i n c i m ü r i d. Göstərdik, imam... heç bir əlac eliyə bilmədi... Güllə dərində qalıb, imam...

İ k i n c i m ü r i d. Hamı yaralarına baxıb "hayıf" deyirdi... Bu, güllə yarası deyil,top yarasıdır... Elə bil bədənində bir damcı qan da qalmayıb, imam..

B i r i n c i m ü r i d. Bağışlayın, imam, deməyə də qorxuram...

Ş a m i l. Nədən qorxursan?

B i r i n c i m ü r i d. Yaranalın qoşunu bu saat lap yaxındadı. Onların bir həkimi var. Deyirlər ki, ölünü dirildir... Məndən olsa, gedib onu çağırarıq...

Ş a m i l. O gələrmi?.. Düşməni ölümdən qurtarmağa o razılıq verərmi?..

B i r i n c i m ü r i d. Gedib yalvararıq... Qazı Məhəmməd ölsə, bizim belimiz sınar, imam... İzn verin, gedib baxtımızı sınayaq... Əsir alınmış Tamarin deyirdi ki, o həkim bütün dünyada məşhurdur...

Ş a m i l. Tamarin indi haradadır?

B i r i n c i m ü r i d. Yəqin zindandadır, imam...

Ş a m i l. Yox, yox, düşməndən imdad istəmək, ağılsızlıqdır. (*Yenə Qazı Məhəmmədin üzünə baxır, bir neçə an tərəddüd göstərir*) Düşmən də olsalar, mən onlardan imdad istəyəcəyəm... Ata ürəyinin sızıltılarını duyan həkimdirsə, gələr... Gedin, onu gətirə bilsəniz, ömrüm uzunu sizə minnətdar olaram...

D m i t r i (*gəlir*). İmam, doktor Tamarinin yaxın dostudur... Gedim ondan kağız alım... Sizi inandırıram ki, o saat gələr, razısınızmı?

Ş a m i l. Zindana salınmış bir əsir, belə kağız verərmi? Doktor gələrmi?

D m i t r i. Məncə, gələr, imam... Dostunuzun ricasını yerə salmaz...

Ş a m i l. Razıyam, get... Düşmən, oğlumu əlimdən alır, Dmitri... mən nə qədər bədbəxt adamam...

D m i t r i. Mən getdim... Bu dəqiqə qayıdıram... (*Yüyürüb gedir*)

Q a z ı M ə h ə m m ə d (*sayıqlayır*). Namərd, geri qaçma. Hara? Gəl, gəl, hələ mən ölməmişəm... (*Ayağa qalxaraq qılınca sarılır və hücum vəziyyəti alaraq yüyürür; Şamil onun qabağını kəsərkən, Qazı Məhəmməd atasını görüb dəhşətlə onun üzünə baxır, əlini alnına vuraraq*) Ata! Sənsənmi? Ar olsun mənə!..

Ş a m i l. Sakit ol, mənim körpə aslanım, sakit ol... Ananın südü sənə haladır!.. Sinəndəki yaraların hər biri bir şücaətli hücumdan yadigardır!.. (*Onu gətirib yerinə uzadır*) Sən nə üçün məndən kömək istəmədin, oğlum?..

Q a z ı M ə h ə m m ə d. Dalınca qasid yollamışdım, ata... Səndən cavab gəlmədi... məni bağışla... Görürsənmi, sinədən aldığım yaralar məni öldürür...

Ş a m i l. Göndərdiyin qasid kim idi?..

Q a z ı M ə h ə m m ə d. Müridlərdən birini yollamışdım... qazanışlı Murtuzanı...

Ş a m i l. Aha... (*Xatırlayaraq*) Soltan öldürən qasiddir?.. Odur, özüdür. (*Yanındakı müridlərə*) Bunu o biri otağa aparın. Anası görməsin... yanına heç kimi buraxmayın...

Müridlər Qazı Məhəmmədi o biri otağa keçirirlər.

D m i t r i (*gəlir*). Tamarindən kağız aldım, imam... Buyurun!.. O sizin tərəfdarınızdır, imam...

Ş a m i l. Səndən çox razıyam, Dmitri. Ancaq onun sağalmağına heç bir ümid qalmamışdır. (*Müridlərə*) Bu kağızı da aparıb gedin. Allah sizə yar olsun, övladlarım...

B i r i n c i M u r a d. Bu saat, imam... (*Bir nəfərlə gedir*)

Ş a m i l. Dmitri!.. Onun yaraları polad ürəkli Şamili bir dəqiqənin içində gücdən saldı. Aman Allah, o ölsə, mən dözə bilərəmmi?..

D m i t r i. Qorxmayın, imam... Doktor gələrsə, Qazı Məhəmmədi mütləq ölümdən xilas edəcəkdir. O, Tamarinin sözündən çıxmaz.

Ş a m i l. Tamarin nəçidir, Dmitri?

D m i t r i. Paruçikdir, imam... Özü də Rusiyanın böyük şairidir. Hər sözü dillər əzbəridir. Çox gözəl şairdir...

Ş a m i l. Şair? Yox, yox, şair qəlbi zindanlara sığışmaz... Onun dərin xəyallarını zəncirləmək, böyük nəzakətsizlikdir.

D m i t r i. O bizimlə bərabər çar qoşunlarının qabağına çıxıb vuruşarsa, böyük qüvvədir. Onu görən soldatlar, o dəqiqə silahlarını töküb bizim tərəfimizə keçərlər...

Ş a m i l. Dmitri, sən bilirsən ki, bizə kömək əlini uzadan urusa, gözlərimiz üstündə yer var... Mən yoxlaram... O ürəkdən bizə tərəfdar olsa, günü bu gün həbsdən buraxıb, dəstələrdən birini ona tapşıraram... (*Müridlərdən birinə*) Get, Tamarini mənim yanıma gətir.

M ü r i d. Baş üstə! (*Gedir*)

A t a y. Qazını qabağına salıb gətirir. Budur, imam, o, bu Qazıdır...

Ş a m i l (*nifrətlə ona baxır*). Bu Qazı deyil, ağzı otlu heyvandır...

Q a z ı. Xadim ədyan üçün bu təhqirat şərən məqbul deyil, imam...

Ş a m i l. Xadim ədyan... Xadim ədyan... Axmaq!.. Sənin borcun dinə yox, insana qulluq etməkdədir... Bu əmmamənin altındakı başdırmı, yoxsa saman çuvalıdırmı?..

Q a z ı. Mənim günahım nədir, imam həzrətləri?..

Ş a m i l. Sən bilirsənmi avar xanlarının başı nə üçün kəsildi?..

Q a z ı. Bilirəm, əlbəttə bilirəm, imam...

Ş a m i l. Bilsəydin, öz başının da qədrini bilərdin...

Q a z ı. Onlar din islamının düşməni idi.

Ş a m i l. Onlar xalqın düşməni idi. Get, o sarığı çıxart, körpəli analara deyin, qoy bölüşdürüb uşaq əskisi eyləsinlər. Bundan sonra fikirləşəndə topuğunla yox, başınla düşünməyi öyrən... cəbhələrdə qanını axıdan xalqın sənə veriləsi müftə çörəyi yoxdur... Get, itin qanına əl bulaşdırmağa nə həvəsim var, nə də vaxtım...

Q a z ı. Pərvərdigara, mən nə günahın sahibiyəm?

Dodağının altında mırıldana-mırıldana gedir.

A t a y. Canın yaxşı qurtardı, Qazı... get Allahına şükür elə... (*Gedir*)

Ş a m i l. Qazı... müftə çörəyə dadanmış itlərin hamısı belə ruhanidir. Bunların kökünü kəsəcəyəm... Gəl, Dmitri, biz səngəri yoxlamağa gedək!.. (*İçəri otaqdan Qazı Məhəmmədin iniltilərini eşidərək dayanır*) Oh... doktor gələcəkmi?

Gedirlər. Səhnə boşalır. Birdən S o l t a n içəri girir. O tərəf-bu tərəfə boylanır. Qazı Məhəmməd olan otağın qapısından boylanır, üzü gülür.

S o l t a n. Sevin, ürəyim!.. Mənə qan ağladanların səadət sarayı uçdu!.. Mən bilirəm ki, şamillər də, generallar da ölüb gedəcək... Amma qızıl pulların qiyməti də, özü də əbədidir... Ox, Şamil!.. İndi meydanda bircə sən qalırsan, Əminət! Əminət!.. Bunlar haradadır!.. Əminət!..

A n a (*gəlir*). Oğlum, Soltan, Şamil hanı?

S o l t a n. Bilmirəm, ana... yəqin el üçün ağlayır... Görünür, səngəri möhkəmdir. Ana, Hacı Murad generalın tərəfinə keçdi, oğlunu meydanda tək qoydu.

A n a. Sən nə danışırsan, ay oğul?

S o l t a n. Bəli. Mən deyənə inanmırdı. Öz doğma qaynının sözünə baxmadı. Hanı Hacı Murad?.. Şamili öldürmək istədi, amma bacarmadı. Odur ki, dəstəni başsız qoyub getdi. düşmənlərə qoşuldu. (*Sükut edərək*) Əminət hanı, ana?..

A n a. Burdadır. (*Qazı Məhəmmədin iniltisini eşidərək*) Bu nə səsdir, oğul?

S o l t a n (*dərindən ah çəkərək*). Bu da bir itki... Qazı Məhəmmədə bir şey olsa, mən də özümü öldürərəm, ana...

A n a. Qazı Məhəmməd?.. Aman Allah, onu yaralayıblarmı? (*Cəld onun yanına gedir*)

S o l t a n (*yenə çağırır*). Əminət!..

Ə m i n ə t (*gəlir*). Soltan, sənsən?

S o l t a n. Şamilin toyu nə vaxtdır?

Ə m i n ə t. Hansı toy, qardaş?

S o l t a n. Sən niyə mənim sözlərimə inanmayırsan, bacıcan. Məgər burada səni məndən çox istəyən varmı?..

Ə m i n ə t. Mən Şamildən xəbər aldım... O, qəh-qəh çəkib güldü... "Nə Hacı Murad?" dedi...

S o l t a n. Əlbəttə, gülər... Üstünə arvad alanda səndən üzr istəməyəcək ki?.. Dünən hücumdan qabaq dostlarından ikisini elçi göndərdi.

Ə m i n ə t. Sən gördünmü?..

S o l t a n. O, bu əhvalatı məndən də gizlədir...

Ə m i n ə t. Yox, yox, mən də sevda üçün doğulmuşam... Onun nəvazişləri mənim haqqımdadır... Belə olsa, özümü çaya atıb boğaram... İyirmi il, düz iyirmi il bütün əziyyətlərə qatlaşıb, onun hər dərdinə şərik oldum. Qüssələrini bölüşdüm... Onun yaralarını sarıyan mən, iniltilərini eşidəndə ürəyimin yağını əridən mən... Yox, qardaşım, bu dərdə mən dözmərəm. Mən özümü boğub öldürərəm.

S o l t a n. Yox, yox, mən sağ ikən hayıfını onda qoymaram. (*Qazı Məhəmmməd olan otağı göstərərək*) Günahsızların qarğışı onu tutdu. Odur, oğlu ölüm yatağındadır.

Ə m i n ə t (*qulaqlarına inanmayaraq*). Kim, mənim oğlummu?

S o l t a n. Vallah, məni də yandırır... Sənin balandır... Müqəssir ərindir, bir parça uşağı tovlayıb ölümə yolladı.

Ə m i n ə t. Aman Allah, bu əzaba təkcə mənimi layiq gördün. (*Dəli kimi özünü o biri otağa atır. Hönkürtü ilə ağlayır*)

S o l t a n. Bacımdır. Amma bu fəryadı ürəyimdəndir. Müqəssir mən deyiləm, qoy Şamilin beli sınsın, yalnız o zaman qədrimi bilər...

Ə m i n ə t (*saçını yola-yola qayıdır*). Onu kim bu günə saldı, kim?.. (*Birdən dayanır, dizi üstə qapanır*) İlahi, onu əlimdən alıb, məni gözüyaşlı qoyma... Ey böyük Tanrı, Qazı Məhəmmədi mənə çox görmə...

S o l t a n. Ürəyimə od salma, bacı... Sənin bu acı fəryadın ciyərimi qana döndərdi...

Ə m i n ə t. Ey yeri-göyü yaradan Allah, biz nə günahın sahibiyik? (*Yenə hönkürüb ağlayır*)

S o l t a n (*onun qollarından tutub qaldırır*). Qalx, Əminət, qalx... Gedək, bacıcan, Allah kərimdir... (*Onu o biri otağa aparır*)

M ü r i d (*Tamarini gətirib gəlir*). Otur, Şamil buraya gələcək.

T a m a r i n. Doktor gəldimi?

M ü r i d. Yox, hələ gəlməyib... Sən bilən, yaranal ona izn verər?

T a m a r i n. O razı olmaz... Ancaq özü mənim kağızımı alsa, gələr...

Pauza

M ü r i d. Aha, İmamdır... Sən onun qabağında baş əy... Böyüyümüzdür... Onun hörmətini saxla... ha...

T a m a r i n (*qımışaraq*). Baş üstə!..

Ş a m i l (*Dmitri ilə bərabər qayıdır*). Aha, Tamarin budurmu?.. (*Ayağa qalxmaq istəyən Tamarinin çiyinlərindən basıb oturdur*) Lazım deyil... Bunsuz da keçinə bilərik.

D m i t r i (*təzim edərək*). Salam, cənab paruçik.

T a m a r i n. İndi mən paruçik deyiləm. Dmitri... Əsirə təzim etməzlər...

Ş a m i l. Nə oldu, doktor gəlmədimi?

M ü r i d. Hələ yox, imam...

Pauza

Ş a m i l. Tamarin! Mən düşmənə qarşı amansızam...

T a m a r i n. Başqa cür də ola bilməzdi...

Ş a m i l. Amma deyirlər ki, sən bizim düşmənimiz deyilsən...

T a m a r i n. Mən bütün insanların dostuyam...

Ş a m i l. Sizin padşah da insandır...

T a m a r i n. Yox, o, insan qatilidir... Yaratdığı ən böyük əsər də dar ağacıdır.

Ş a m i l. Mən düşmənəm... mənimlə bərabər qılınc çalmaq istəsən, din ayrılığı, millət ayrılığı bizim dostluğumuza mane ola bilməz.

T a m a r i n. Mən qılınclara, qalxanlara da düşmənəm.

Ş a m i l. Bunlarsız azadlıq mümkün deyil...

T a m a r i n. Onu da bilirəm, bilirəm ki, yalvarıb-yaxarmaqla kar aşmaz... Lakin sənin də yolun insanları səadətə çıxartmayacaq...

Ş a m i l. Nə üçün?

T a m a r i n. Sən zülmə qarşı islam bayrağı qaldırırsan... İslam da xristiyanlıq kimidir... Bütün dinlər yer üzündəki səadətlərin düşmənidir.

Ş a m i l. Dmitri, sənin dostun iki yol ayrıcında qalmış mürtəddir...

D m i t r i. Cənab paruçik, imam sizi dost kimi yanına çağırmışdır... bax, mən də rusam. Mən ona qardaşlıq əli uzatdım... məni də müridliyə qəbul etdi... İmamın qoşununda üç yüz əllidən çox rus soldatı vardır.

T a m a r i n. Dmitri, sən ki, bilirsən, min illərdən bəri yalnız ölüm axtarıram...

Ş a m i l. Ancaq ölüm də qurtuluş yolu deyil... Gələcək nəsillərin dərdini düşünməyən igidin həyatı mənasızdır.

T a m a r i n. Mən döyüş meydanında yalqız qalmış bir insanam, imam, mən sürgünlərdə, dar ağaclarında, zindanlar küncündə məhv olmuş böyük bir nəslin son qırıntısıyam...

Ş a m i l. O, hansı nəsildir, Tamarin?..

T a m a r i n. O nəsil, ana Rusiyanın səadəti yolunda vuruşub namus üçün məhv olan Puşkinin nəslidir.

Ş a m i l. O, kimdir?

T a m a r i n. Omu?.. Bütün insanların dostu, mənim müəllimim böyük Puşkin... mən onun yolunda öləcəyəm, imam...

Ş a m i l. O doğrudan da böyük şairdirsə, mənə tərəfdar olar. Çünki mən də gözəl sənətkarlara pərəstiş edirəm. Mən də insan zəkasının azadlığını qoruyuram... Bu qılıncı din yolunda, islam yolunda oynatmıram... Mən də sizin düşmənlərinizlə vuruşuram...

K ə r i m ə t (*yüyürüb gəlir*). İmam... Böyük ata... Yalvarıram. (*Şamilin qabağında diz çökür*) Mən onu tanıyıram. O bizi ölümdən qurtardı. Onu öldürməyin!..

Ş a m i l. Dustaq olmaq, ölmək deyil, qızım...

K ə r i m ə t. O bizim dostumuzdur, imam... Onu bağışlayın.

Ş a m i l. Aparın!.. Fikirləşsin... Mən oğlumun dərdini unuda bilmirəm.

K ə r i m ə t. Ayaqlarına düşüb yalvarıram, böyük ata. Mən ona yemək aparmışdım. Zindanın qarovulçusu dedi ki, zabiti öldürməyə apardılar.

Ş a m i l. Qızım, onu heç kim öldürmək fikrində deyil. Mən onu əsirlərə dəyişəcəyəm. (*Müridə*) Apar!..

Tamarini aparırlar.

K ə r i m ə t. Yazıq oğlan. (*Hönkürtü ilə ağlayaraq gedir*)

B i r i n c i m ü r i d (*yoldaşı ilə bərabər gəlir*). Həkim gəlmədi, imam...

Ş a m i l. Onu gördünüzmü?

B i r i n c i m ü r i d. Atımızı yel kimi çapıb onun qərargahına getdik. Əvvəlcə bizi yaxın qoymaq istəmirdilər... Ağ bayraq qaldırdıq, razı oldular... Həkimin özünü görə bilmədik... Bir nəfər soldat kağızı bizdən aldı, dedi ki, nə təhər olsa həkimə çatdıraram...

Ş a m i l. Deməli, həkim ümidi də puç oldu... Dostum, Dmitri, söylə, mən nə etməliyəm, nə?

D m i t r i. Darıxmayın, imam... Sizə bədbinlik yaraşmır.

Ş a m i l. Gəl, Dmitri... (*Qazı Məhəmmədin iniltisini eşidərək dayanır*). Yox, mən onun yaralarına bir də baxa bilmərəm. Gedək, Dmitri, nə qədər uzaqda olsam yaxşıdır.

Gedirlər.

S o l t a n (*gəlir*). Getdilər. Doktor çağırdılar. Əbləhlər! Gör kimdən kömək gözləyirlər... Generalın başına hələ soyuq dəyməmişdir. O, atdığı güllənin yarasını sağaltmağa doktor yollasaydı, ona mən də axmaq deyərdim... (*Kimi isə görərək*) Bu nədir?.. Mən yuxumu görürəm? Rus həkimi burayamı gəlir?..

D o k t o r (*eşikdən*). Şamil!..

S o l t a n. Buyurun, cənab...

D o k t o r (*gəlir*). Şamil hanı? Mən dağların azad soltanını görmək istəyirəm... yaralı hanı?

S o l t a n. Hansı yaralı?.. Əvvəla burda heç bir yaralı-filan yoxdur... İkinci, Şamil gavurlara yaralı tapşırmaz.

D o k t o r. Aha, sizi mən harda isə görmüşəm... Siz Mefistofel kimi harada aş olsa, orada başsınız, deyilmi?

S o l t a n. Mefistofel nədir?

D o k t o r. O, insan olsaydı, sənə oxşardı... Ancaq o şeytandır...

S o l t a n. Artıq-əskik danışma. Əkil burdan, yoxsa hər tikən qulağın boyda olar. (*Xəncəri qınından çıxardaraq*) Get, yoxsa...

D o k t o r (*revolverini çəkir*). Əl saxla, cənab... Mən yaralıları sağaltdığım kimi, sağ adamları yaralaya da bilərəm...

S o l t a n. Rədd ol burdan... Mən razı olmaram ki, dinsizlər bizim yaralılara əl vursunlar...

D o k t o r. Sənin razılığını soruşmaq fikrində deyiləm. Məni Şeyx Şamil özü çağırtdırmışdır. Aha, gələn yəqin odur.

S o l t a n. Ax, xain!.. (*yüyürüb cəld gözdən itir*)

Ş a m i l (*gəlir*). Sən kimsən?..

D o k t o r (*qımışaraq*). Gündə yüzlərcə yaralını operasiya edib yorğun düşmüş doktoram.

Ş a m i l. Sənə kim dedi?

D o k t o r (*kağızı göstərərək*). Dostum Tamarin yazmışdı... Atı minib köməyə gəldim... Yaralı hanı?.. Mən elmin gücünü sınamaq istəyirəm.

Ş a m i l. Düşməni sağaldarsanmı?

D o k t o r. Yaralı insan hər yerdə mənim dostumdur...

Ş a m i l. Böyük insan da hər yerdə Allah qonağıdır... Xoş gəlmisən... Buyur. (*Əlilə Qazı Məhəmməd olan otağı göstərir*) Sən get, mən onun iniltilərinə dözmürəm... Mən yaralının atasıyam...

D o k t o r. Qorxmayın... Ürəklə çalışaram... İgid insanları müalicə edərkən, xüsusi ləzzət alıram... (*Gedir*)

A n a (*Qazı Məhəmmədin otağından çıxır. O, gözlərinin yaşını silir. Şamili görüb dayanır*). Oğlum, bu dərdə mən necə dözüm, necə?.. (*Ağlayır*)

Ş a m i l. Ağlama, ana... Qazı Məhəmməd mənim oğlumdur... Ölməyəcək... Sinəsindən yaralanmaq bizim adətimizdir...

A n a. Onu qan aparır. Rəngi kağız kimi ağarıb... Həkim əlac edə biləcəkmi?

Ş a m i l. Get, ana, Allah kərimdir.

O, gözlərini silə-silə gedir.

S o l t a n (*gəlir, Şamili görüb çəkilmək istərkən, Şamil də onu görür. O dayanır*). Xoş gördük, imam. Aşağılarda səngəri möhkəmlətdim... Bərk dayanmışıq... Bu mühasirə on il də sürsə, mənim iradəmi zəiflədə bilməz.

Ş a m i l. Soltan, sən də belə?.. (*Acığından dəhşətlə parıldayan gözlərini Soltana zilləyərək, addım-addım yaxınlaşır*) Düşmən qorxulu deyilmiş... Ən qorxulu insan mənim dostlarımın arasında imiş...

S o l t a n. Nə olmuşdur ki?.. Nə üçün belə acıqlısınız, imam?

Ş a m i l. De görüm, Qazı Məhəmmədin yolladığı qasid sənə nə demişdi?.. O nə xəbər gətirmişdi?

S o l t a n. Nə xəbər?!

Ş a m i l. Bəli, bəli, nə xəbər gətirmişdi?

S o l t a n. Bilmirəm siz hansı qasidi deyirsiniz?

Ş a m i l. Sən öldürəni...

S o l t a n. Mən?.. Qasidi öldürmüşəm?.. Dəli deyildim ki?

Ş a m i l. Sən çox ağıllısan... Ancaq de görüm qasidi niyə öldürdün?..

S o l t a n. O, qasid deyildi... Tüfəngi qaldırıb sizi nişan aldığı zaman mən onu vurmaya bilməzdim, imam.

Ş a m i l. Sualıma cavab ver... O, Qazı Məhəmmədin yanından qayıdarkən nə xəbərlə gəlmişdi...

S o l t a n. O mənə heç bir şey demədi, imam.

Ş a m i l. Soltan, xain mənim öz doğma balam da olsa, mən onun başını bədənindən ayıranda uf deməərəm... Eşidirsənmi?..

S o l t a n. Siz mənim sədaqətimə şübhə edirsiniz. İmam... Mənim üçün yalnız ölüm əfsəldir. (*Xəncərini çəkib özünü vurmaq istəyir*)

Ş a m i l (*xəncəri dartıb alır, qınına soxur*). Axmaqlama!..

S o l t a n. Bir halda ki, mənə etibar eləmirsiniz, bu papaq mənə haramdır, imam...

Ş a m i l. Yaraqlarını tök yerə.

S o l t a n (*xəncərini, qılıncını, tapançasını açıb yerə tökür*). Əmr edin boynumu vursunlar... (*Dizi üstə qapanır*)

Ş a m i l. Dur, get... bu gündən mənim Soltan adlı qaynım yoxdur... Öldürərdim, amma Əminətə bağışlayıram.

S o l t a n (*qalxıb gedə-gedə*). Sədaqət göstərən adamların axırını həmişə belə gördüm. Mən indi gördüm ki, doğrudan da axmaq adamam. Sizi öldürmək istəyən xainə mane olmasaydım, indi mən də bir kişi idim... Siz haqlısınız, imam... Mən gedirəm... Amma qoy Allah özü şahid olsun ki, mənim vicdanımda bir nöqtə qədər də ləkə yoxdur...

Ş a m i l. Get, bir də gözümə görünmə...

S o l t a n. Eybi yoxdur. Səhvinizi düşünəndən sonra, kimin haqlı olduğu aydınlaşar... (*Gedir*)

D o k t o r (*gəlir*). Qaynar su versinlər.

Ş a m i l. Bu dəqiqə...

Şamil gedib bir qab su gətirir, doktora verir.

Doktor, heç ümid varmı?

D o k t o r. Səbr edin... (*Gedir*)

Ş a m i l. Səbr edin... Mənim iztirabımı duymayır... (*Təəccüblə baxaraq*) Bu nədir?

D m i t r i, bir neçə Müridlə S o l t a n ı qolları üstündə gətirir.

D m i t r i. Özünü vurdu, imam...

Ş a m i l (*sarsılaraq*). Doğrudanmı? Birdən o haqlı olsa? Yox, yox, oğlum mənə yalan deyə bilməz...

Soltanı taxtın üstünə uzadırlar.

D m i t r i. Bərk yaralanmışdır, imam...

S o l t a n (*gözlərini açır, bir an hərəkətsiz dayanıb məchul bir nöqtəyə baxır və iniltili bir səslə çağırır*). İmam, imam.

Ş a m i l. Mən burdayam.

S o l t a n. Ölürəm. Son nəfəsimdir. İnanın ki, mən sizin yolunuzda ölürəm. mənim sədaqətimə inanın. Soltan ölər, amma xəyanət eləməz.

Ş a m i l. Elə qüvvətli bir gözüm olaydı ki, onun ürəyindəkiləri görə biləydim... O biri evə aparın... Bu gün bizimki belə gətirdi...

D m i t r i (*Soltanı götürüb apara-apara*). Bu dirilməz. Sinəsindən qan çeşmə kimi axır...

A t a y (*yüyürüb gəlir*). İmam, imam!.. Hücum başlandı!.. Gəlirlər.

Ş a m i l. Bağırma, Atay, hücum qabağı adam özünü itirməz... Sənə nə olmuşdur? Hamını toplayın... (*Dmitrini yanıma çağır*)

A t a y. Bu saat... (*Gedir*)

Ş a m i l. Ax...Hacı Murad... Hacı Murad... Mən sənin qədrini yalnız indi bilirəm... Ana, ana!.. Bura gəl...

A n a (*gəlir*). Qurbanın olum, həkim neylədi?..

Ş a m i l. Ana, sən adamları məndən yaxşı tanıyırsan. De görüm, Soltan nə yuvanın quşudur?

A n a. Soltan?.. Niyə xəbər alırsan, qadan ürəyimə?

Ş a m i l. Sən onu uşaqlıqdan tanıyırsan...

A n a. O nəslə mənim etibarım yoxdur, oğul... Onlardan bircə gəlinimdir...

Ş a m i l. Soltan özünü sinədən vurmuşdur, ana. Bu, igidlik nişanəsidir. Hacı Murad yaxşı adamdır, yoxsa Soltan?

A n a. Mən nə deyim, oğul?.. Deyirlər Hacı Murad uruslara qoşulub... Doğrudurmu, bala?..

Ş a m i l. Bu böhtanı sən kimdən eşitdin?

Ə m i n ə t (*gəlir*). Mənim qardaşım nə günahın sahibidir? Ondan nə istəyirsən?.. Oğlumun dərdi mənə bəs deyildimi, yoxsa sən məni bütün ömrüm boyu gözü yaşlımı qoymaq istəyirsən?

Ş a m i l. Əminət, Soltanı vuran mən deyiləm, özüdür...

Ə m i n ə t. Aman yarəbbi, o ölsə mən neylərəm! Ver mənim qardaşımı, onun ölümünə bais sənsən... Ver mənim oğlumu, onu da sən tovlayıb ölümə yolladın...

Ş a m i l. Əminət, mən Qazı Məhəmmədi də, Soltanı da səndən az istəmirdim... Qardaşın günah işlətdi, mən də onun yaraqlarını aldım. O özünü sinədən yaralasa, da mən onun günahından keçmirəm...

Ə m i n ə t. Yox, yox, bütün günahlar səndədir... Sən qardaşımı qəsdən bu günə saldın. Sən Hacı Muradla qohum olub, qardaşımı gözdən salmaq istəyirdin.

Ş a m i l. Bu nə deməkdir?

Ə m i n ə t. Sən bunu dana bilməzsən... Elçi yolladığını məndən niyə gizlədirsən?..

Ş a m i l. Bu böhtanları uyduran əlimə düşsəydi, mən onun dilini kəsib, yerinə duz səpərdim... Əminət, bir Allah özü şahiddir ki, mən sənin qəlbini zərrə qədər də incitmək xəyalında deyiləm.

Ə m i n ə t. İlahi, oğlumu da, qardaşımı da əlimdən alırsan... Bu dünyada mənim heç kimim qalmayacaqmı? (*hönkürüb ağlayır*)

Ş a m i l. Ağlama, Əminət, ağlama... (*Ona yaxınlaşıb boynunu qucaqlayır*) Unutma ki, mən də atayam. Yadındadırmı, hələ o, səkkiz yaşında ikən mən ölümcül yaralanmışdım. Bizi hər tərəfdən düşmənlər bürümüşdü. Mən özüm güclə yeridiyim halda Qazı Məhəmmədi dalıma götürüb bütün gecəni sürünə-sürünə dağlara dırmaşdım. Səhər açılanda sən məni tanımadın. Mən onu düşmənə verməmək üçün bütün qanımı yollarda axıda-axıda gəlmişdim. Sən mənim üzümə baxanda

quruyub qalmışdın. "Bu nədir? – deyirdin. – Səndə bir damcı qan da qalmamışdır..." Yox. Mənim öz balamı nə cür istədiyimə sən şahidsən...

Ə m i n ə t (*yenə Qazı Məhəmmədin iniltisini eşidərək*). Odur, Qazı Məhəmməd orada ölümlə pəncələşir. O mənim yeganə oğlumdur, o birisi... Hanı Cəmaləddin? Sən onu Rusiya padşahına əmanət yollamadınmı? Sən, dünyanın bütün nemətlərindən əziz olan doğma balamı qurban vermədinmi?

Ş a m i l. Sakit ol, Əminət, bu vətəndir, biz hamımız onun üçün yaşayırıq. Sən körpə aslanımın anasısan, sən göz yaşı axıtmağa haqlı deyilsən... Get, Soltanın yaralarını bağla...

A n a. Gəl, qızım... belə uğursuz günlər getsin, gəlməsin... (*Əminəti aparır*)

Ş a m i l. Əminət, Əminət... Sən nə qədər sadə ürəklisən... (*Qazı Məhəmməd inildəyir*) Oh... bu səs... (*Qazı Məhəmmədin yanına keçir*)

K ə r i m ə t (*gəlir*). Bu nə iniltidir?

Pauza

Zabit... Zabit... Onun adı gələndə ürəyim necə döyünür... O, insandırmı, yoxsa mələkdirmi?.. Mən onu zindandan qurtarıb özümlə bərabər uzaqlara apara bilsəydim... Bütün qüssələrim bir anda yox olub gedərdi. Yalnız o bilsəydi ki, bu ürəyimdə ona qarşı nə qədər böyük, nə qədər ülvi bir məhəbbət var. Yox, mən onu ölümdən qurtaracağam... (*Soltanın yerə atdığı xəncəri götürür*) Budur, açar... Dustaqxananın qapısını bu xəncərlə açacağam. (*Gedir*)

D o k t o r (*gəlir*). Budur, səhərdən bəri əlləşib tapdım... (*Əlində tutduğu mərmər qırıntısını Şamilə göstərərək*) Oğlunuzu narahat edən bu idi...

Ş a m i l. Doktor, məni bağışla, onun sağlamlığına ümid varmı?

D o k t o r. Aslan ürəkli igidlərə ölüm yaraşmaz... Oğlunuz sağalacaqdır. Böyük bir atanı sevindirdikcə nə qədər şad olduğumu bilsəydiniz...

Ş a m i l. Çox razıyam... Yaralı düşməni görəndə igidin qəlbi gərək ipək kimi yumşaq olsun... Bu unudulmaz dostluğumuzun xatirəsinə yadigar üçün ən çox sevdiyim köhlən atımı sənə bağışlayıram...

D o k t o r. Sağ olun... Mən vətənə qayıdıram... Rusiyaya. Moskvaya qayıdıram. Mənə at lazım deyil...

Ş a m i l. Peşkəşi geri qaytarmazlar.

D o k t o r. Böyük insanın bir təşəkkürü, hər şeydən qiymətlidir...

Ş a m i l. Sənin kimi rusları mən ürəkdən sevirəm... (*Doktoru qucaqlayır, alnından öpür*) Dostlarına söylə ki, Şamil özünü də, istəkli oğlunu da doğru yola qurban demişdir... Get, Allah sənə yar olsun...

Bu anda azan verilir, uzaqdan baraban səsləri gəlir.

D o k t o r. Gəlirlər... Yaralı bir neçə gün heç yana tərpənməsin...

Ş a m i l (*Doktoru ötürür*). Bu səsi eşitdikcə ürəyimin qanı gözlərimə vurur. (*Pəncərədən uzaqlara boylanaraq*) Ax, Hacı Murad, Hacı Murad... Sən and içdin, söz verdin...

A t a y (*gəlir*). İmam, gələn qoşuna baxdıqca adamın gözü qaralır... Geri çəkilsək yaxşıdır.

Ş a m i l (*həyəcanla*). Geri?.. (*Qazı Məhəmməd olan otağa sarı baxaraq*) Atay, sənin oğlun varmı?

A t a y. Var, imam.

Ş a m i l. Var. Amma yaralı deyil, eləmi?

Baraban səsləri yaxınlaşır, azan səsi güclənir.

A t a y. Ayrı yolumuz yoxdur... Bir baxın, bir baxın... Qoşun bulud kimi qaralır. On mindir, yüz mindir, bilmək olmur... Geri çəkilmək hamısından məsləhətdir...

Ş a m i l (*yenə pəncərədən baxır*). Dayandılar... O atlıları görürsənmi?

A t a y. Yəqin onların elçiləridir, İmam...

Ş a m i l. Qoy gəlsinlər... Sən get, elçini qarşıla.

A t a y. Baş üstə! (*Gedir*)

Ş a m i l (*qılıncını, xəncərini və tapançasını yoxlayır, üst-başını düzəldir, yenə pəncərədən boylanır*). Ax, Hacı Murad, Hacı Murad, sən indi haralardasan?..

A t a y (*Paruçik Rayevski bir neçə soldatla bərabər gəlir*). Bunlar yaranalın elçiləridir, tam...

Ş a m i l. Buyursunlar.

R a y e v s k i. Generalın təklifi belədir. İki saat müddətində bu qalanı tərk edin. Yoxsa iyirmi beş topla güllələbaran ediləcəksiniz...

Ş a m i l. Vəssalam?

R a y e v s k i. Bəli...

Ş a m i l. Mənim də cavabım onun təklifi kimi qısa olacaq... O bizdən qılınc yarasından başqa heç nə ala bilməz... Hücumu gözləyirəm.

R a y e v s k i. Aydındır. Gedək! (*Gedirlər*)

Ş a m i l. Atay, hamı hazırdırmı?

A t a y. Bəli, imam... Arvadlar, qızlar da əllərinə tüfəng alıb daxmaların, daşların dalına giriblər. Hamısı deyir ki, Qazı Məhəmmədi düşmənə verib getməmək üçün ölməyə də hazırıq.

Ş a m i l. Sağ olsunlar. İndiyə kimi, düz iyirmi il mən onlar üçün vuruşurdum, indi də onlar mənim üçün vuruşurlar...

A t a y. Gəlirlər, imam... Hücum başlandı. Qoşun dərədən sel kimi axıb üstümüzə gəlir. Onların nizələri, meşə kimi qaralır... Atlarının yerdən qaldırdığı toz, göyə dirək olmuşdur...

Bu anda top səsi eşidilir, minacat oxunur.

Ş a m i l. Mən hazıram... (*Qılıncını sıyırır*)

P ə r d ə

SƏKKİZİNCİ ŞƏKİL

Şamilin mənzilində başqa bir otaq. Açıq pəncərədən eşikdə əli silahlı gəzinən qarovulçu görünür. İçəridə T a m a r i n yalqız durmuş, dərin xəyal içindədir.

T a m a r i n (*gözlərini uzağa zilləyərək*)

Görünür azadlığa həsrət qalacağam mən,
Hər acı məhbəs günü bir ilə bərabərdir.
Pəncərələr ucadır, əl çatmaz ona yerdən,
Qapımda da hər zaman gəzən keşikçi vardır...

Sakit-sakit baxıram məhbəs pəncərəsindən;
Gözlərimin önündə mavi boşluq açılır.
O mavilik içində şən quşlar qanad çalır,
Nə yaman sıxılıram onlara baxdıqca mən...

Sürətlə çap, ey zaman, ey quş qanadlı durna,
Bu dar məhbəs içində çatlayır bağrım aman.
Çatınca üzəngimi tutacaq ölüm, ancaq,
O zaman inqilabı əllərim qaldıracaq...

Sağ tərəfdəki qapı açılır, Tamarin təəccüblə baxır. A t a y l a D m i t r i daxil olurlar.

D m i t r i. Cənab paruçik, mən ən yaxın bir dost kimi sizin yanınıza gəlmişəm.

T a m a r i n. Çox şadam, Dmitri... Amma təəssüf ki, belə yerdə görüşürük...

D m i t r i. Hər şey özünüzdən asılıdır. Şamil sizi gözləri üstündə saxlar.

T a m a r i n. Mən yenə təəssüf edirəm ki, bu qanlı vuruşmaların sonu qaranlıq bir heçliyə doğru gedir.

D m i t r i. Gələcəyi bütün varlığı ilə sevən bir adam, gərək heç vaxt ümidsiz olmasın. Bax, mən ümidsiz deyiləm... Hətta biz hamımız bu vuruşmalarda məhv olsaq da, təəssüf etməməliyik...

T a m a r i n. Yox, Dmitri, mən buradan sağ qurtula bilsəm, düz birbaş vətənə qayıdacağam...

D m i t r i. Qayıtmayın, cənab paruçik, Puşkini məhv edən qatillərin arasına qayıtmayın. Kübarlar Sizi də onun gününə salmasınlar...

T a m a r i n (*təəccüblə Dmitrinin üzünə baxır*). Sən belə şeyləri haradan bilirsən, Dmitri?

D m i t r i. Mənmi?.. Siz buna nə üçün təəccüb edirsiniz?.. Mən soldat deyiləm, paruçik. Yalnız indi sizə açıb deyirəm. Mən də vətənindən cəbhəyə sürgün olunmuş bir ziyalıyam... Lermontovu xatırlayırsınızmı?

Namusun əsiri şair vuruldu!
Düşdü böhtanlara, düşdü şərlərə.
Sinəsində güllə, intiqam oldu,
O məğrur sənətkar yıxıldı yerə!..

Sizdəmi bu günə düşmək fikrindəsiniz?

T a m a r i n (*sarsılaraq*). Dmitri, mən yalnız indi səni tanıyıram...

D m i t r i. Gəlin, paruçik, bu qanlı vuruşmalarda polad qılınclarımızı sındırsaq belə tarix bizi təqsirləndirə bilməz. Xatırlayırsınızmı, hələ Puşkin deyirdi "Qandalları döyüb qılınc qayırın?" Biz də o deyən yolla gedirik... Bu qılınclar sınarsa, qandallarımızı döyüb təzə qılınclara çevirərik...

T a m a r i n. Şamil islam dinini...

D m i t r i (*onun sözünü kəsərək*). Qoy dinlər ayrı olsun, ancaq məslək bir... Odur, neçə gündən bəri mühasirədəyik. Amma yenə də ölüm heç birimizin iradəmizi zəiflədə bilməmişdir...

T a m a r i n. Məni görməyə gəldiyiniz üçün hədsiz təşəkkürlər...

A t a y. Dmitri, gecikərik, bəri gəl, qoy fikirləşsin...

D m i t r i. Şamil sizi əsirlərə dəyişmək fikrindədir... Məgər Siz bir də generalın yanınamı qayıtmaq istəyirsiniz?..

T a m a r i n. Yox, yox mən bu cür şərəfsiz ölmək istəmirəm... O, məni öldürmək üçün bəhanə axtarırdı... Yox, mən bir də onun yanına qayıtmaram.

D m i t r i. Mən də istərdim qayıtmayasınız... Siz doğrudan da şərəfsiz ölümə layiq deyilsiniz... Biz gedirik, paruçik... sabah yenə gələrik... Gecəniz xeyirə qalsın...

T a m a r i n. Sağ olun...

Çıxırlar. Tamarin yenə dərin fikrə gedir. Bir neçə saniyə hərəkətsiz dayanıb inadla bir nöqtəyə baxır. Bu anda, çşikdən nəğmə səsi eşidilir:

Mavi dumanlıqda, tutqun sularda,
Ağarır dənizdə tənha bir yelkən.
Nə arar o qərib, uzaq diyarda?
Neçin ayrılmışdır öz vətənindən?..

T a m a r i n. Rusca oxuyurlar. Demək, burada dil də azaddır. (*Qapıya yanaşaraq*) Gözətçi, gözətçi?

G ö z ə t ç i (*pəncərə qabağından*). Buyurun, cənab paruçik.

T a m a r i n. Oxuyanlar kimdir?..

G ö z ə t ç i. Kim?.. Şamilin müridləri.

T a m a r i n. Ruslardırmı?

G ö z ə t ç i. Elədir ki, var. Qafqaza sürgün olunmuş şair Lermontovun şerini oxuyurlar, cənab paruçik...

T a m a r i n. Aha... demək, o da mənim kimi sürgündədir?

G ö z ə t ç i. Bəli... Dmitri belə deyirdi... Onu da sürgünə yollayıblar...

T a m a r i n. Gözəl şeirdir... Mən də onu xatırlayıram...

Mavi dumanlıqda, tutqun sularda,
Ağarır dənizdə tənha bir yelkən...
Nə arar o qərib, uzaq diyarda?
Neçin ayrılmışdır öz vətənindən?..

(*Sükut edərək*) Gözətçi, səndən bir ricam vardır: onlara söylə ki, bir də bu nəğməni oxumasınlar.

G ö z ə t ç i. Niyə, cənab paruçik?

T a m a r i n. Çünki mən bu nəğməni dinlərkən öz yalqızlığımı xatırlayıb sıxılıram...

G ö z ə t ç i. Onlar mənim əmrimə tabe olmazlar, cənab paruçik, onlar da bu dağlılar kimi azaddırlar.

T a m a r i n. Azaddırlar?

G ö z ə t ç i. Bəli, nə üçün təəccüb edirsiniz?.. (*Oxuyur və gəzinməyə başlayır*)

Altında şəfəqli sular həmdəmi,
Üstündə günəşin ziyası parlar...
Fırtına axtarır üsyankar kimi,
Sanki fırtınada asudəlik var...

T a m a r i n. Hamı oxuyur... Bu mahnı bütün Qafqaz dağlarında da səslənir:

Fırtına axtarır üsyankar kimi,
Sanki fırtınada asudəlik var...

Var, asudəlik. İndi yoxdursa, bir zaman olacaq... Artıq mən buna inanıram.

G ö z ə t ç i (*pəncərə önündən görünərək*). Yorulmuşam... Dünəndən bəri vuruşurdum. Üç gündür yatmamışam. (*Oturub tüfənginə söykənir*) Eh... nə vaxt Sizin gözünüzə yuxu gedəcək?

T a m a r i n. Gözəl yerlərdir. Buradakı dağlar, dərələr, çaylar, nə qədər dilbərdir!..

G ö z ə t ç i. Cənab paruçik, niyə yatmırsınız?

T a m a r i n. Sən yat, mən heç bir yana gedən deyiləm. (*Otaqda gəzinə-gəzinə*)

Fırtına axtarır üsyankar kimi,
Sanki fırtınada asudəlik var...

Aha, o yatdı. Qoy yatsın.

K ə r i m ə t (*birdən içəri girir*). Məni bağışla, gözəl oğlan. Səni buradan qurtarmağa gəlmişəm.

T a m a r i n. Qurtarmağa?.. Yox, dağlar pərisi, görünür mən azadlığa həsrət qalacağam... Sən ki, gördün... Qapımda əli tüfəngli keşikçi

vardır... Burda keçirdiyim hər dəqiqə bir ilə bərabərdir, dağlar pərisi... (*Öz-özünə*) Hər səhər həsrətli gözlərimlə uzaq yamaclara, azad təbiətə baxdıqca, ürəyimdə onun, o qara gözlünün heykəli gəlib durur... Sənin adın nədir, gözəl pəri?..

K ə r i m ə t. Porilər işgəncədən uzaq olurlar... Amma mən... yox, gözəl oğlan, mən yalnız işgəncədən yoğrulmuş bir zavallıyam.

T a m a r i n. Sənin adın nədir? Kərimət deyilmi?.. Taleyindən şikayət sənin kimi qızlara yaraşmaz... Oh, elə bil ürəyim bu dəqiqə parçalanacaq. Kərimət, pəncərəmdən baxan o ulduzları görürsənmi?.. Sənin bu qara gözlərin də o ulduzlar kimi parıldayır. Mən könlüm üçün cənnəti də, cəhənnəmi də belə qara gözlərdə tapmışam...

Siz ey mehriban, gözəl, qara, cənub gözləri,
Siz eşqə, məhəbbətə edamlar yazırsınız..
Gündüzümün, gecəmin, artıq o gündən bəri,
Parlayan ulduzları bilin sizsiniz yalnız...

Yox, yox, mən vəfasız deyiləm. Orada, ana vətəndə məni gözləyən var, Kərimət. O, məni hələ də gözləyir.

K ə r i m ə t (*öz-özünə*). Aman Allah, mənim üçün ölüm bu sözlər qədər güclü ola bilməzdi...

T a m a r i n. Kərimət, məni sevirsən, deyilmi?

K ə r i m ə t (*güclə*). Sevirəm... Özü də elə bir məhəbbətlə sevirəm ki, bu yolda məni öldürsələr, tikə-tikə doğrasalar belə uf deməröm...

T a m a r i n. Mənim qolum-qanadım açılsaydı, qara yallı atımı ruzigar kimi çaparaq yarın vüsalına yetişərdim... Mənim də qara gözlüm uzaqlarda ağlayır, əsən ruzigardan belə məni soruşur, Kərimət... Görünür, mən ona da həsrət öləcəyəm. Odur, bax, qapımda əli tüfəngli keşikçi vardır...

K ə r i m ə t (*qoynundakı xəncəri göstərərək*). Mən sevgilim üçün bu günahsız barmaqlarımı al qana boyamaq istəyirdim. Mən səni uzaqlara, hey uzaqlara aparmaq istəyirdim... Elə bir yerə ki, orda insanlar azad quşlar kimi azad yaşayırlar...

T a m a r i n. Bu dünyada elə yer vardırmı?

K ə r i m ə t. Var, Tamarin, bizim uca dağların qoynunda... Elə yerlər var ki, orada gül gülü, çiçək çiçəyi çağırır. Gedək oraya. Biz orada bülbüllərin nəğməsinə, çayların şırıltısına qulaq asarıq... Səsimizi onların səsinə qatıb həzin mahnılar oxuyarıq.

T a m a r i n. Yox, məni əfv et, dağlar pərisi, insan oğlu hər yerdə qolu zəncirli quldur. O yaşarmış gözlərinə, o şəlalə kimi sinənə tökülmüş uzun qara saçlarına, o məsum dodaqlarında çırpınan ülvi, saf məhəbbətə and olsun ki, mən onu sevirəm. O məni hələ də gözləyir... Onun üzündəki qoşa ulduzlar, bax bu dəqiqədə mənim təsəvvürümdə parıldayır.

K ə r i m ə t. Oh... Deməli mən gecikmişəm?.. Aman Allah, mən niyə ölmədim, niyə?

T a m a r i n. Məni bağışla, Kərimət... İllərdən bəri öz ayağı ilə ölüm axtaran bu kimsəsiz insanı öldür, amma bağışla.

K ə r i m ə t. Mənim xəncərim böyük məhəbbəti öldürmək üçün deyildi... Mən onunla sənin qapını açmaq istəyirdim... Ancaq indi çox gecdir. Ulu Tanrım, sən bu gözəl oğlanı öz sevgilisinə qovuşdur... O, vəfalıdır... vəfalı ürəklər isə bir dəfə sevərlər. Əlvida, gözəl oğlan, əlvida!.. (*Sakit addımlarla büdrəyə-büdrəyə gedir, qapı ağzında divara söykənir, hönkürtü ilə ağlayır*)

P ə r d ə

DOQQUZUNCU ŞƏKİL

Çar ordusunun düşərgəsi. Hər iki tərəfi sıldırım qayalıq olan dərənin qurtaracağında meşə görünür. Hava buludludur...Uzaqlardan göy gurultuları eşidilir. General hündür bir yerdə durub, qarşıdakı düşmən cəbhəsini gözdən keçirməkdədir. Birinci planda soldatlar oturub söhbət edirlər. Orda-burda ocaq tüstülənir.

İ v a n. Eh... Yağışın altında durmaqdan islanmış toyuğa döndük.

F y o d o r. Bəs necə bilirsən, iyirmi ildə almadığın yeri bir gündə alacaqsan?.. Bura cəbhədir, bığ yerin tərləyəndə gəlib, saçın-saqqalın ağaranda getmədin nə ləzzəti?.. (*Oxuyur*)

Yayın gecələrində parıldar çoxlu ulduz:
Neçin sizdə onların vardır ikisi yalnız?
Siz ey cənub gözləri, qara cənub gözləri.
Tale görüşdürmədin bir xoş gündə bizləri.

İ v a n. Fedya, oxuma, general eşidir. (*Sükut edərək*) Neyləyim, Şamil düşmədi əlimə, yoxsa çoxdan divanını tutmuşdum. Qorxusundan heç özünü də göstərmir ki...

F y o d o r. Qorxusundan?.. Qorxu sözünü dağlılar daha kitabından silib. (*Otrafına göz gəzdirərək*) Vanya, görəsən poruçik Tamarin necə oldu?

İ v a n. Tamarin?.. (*Az qala pıçıltı ilə*) Şamilə qoşuldu. Deyirlər əvvəldən fikri bu imiş... Eh, bir azdan hücum başlanacaq... Yazıq Hacı Muradın evi yıxıldı.

F y o d o r. Nə oldu, asıldı?

İ v a n. Yox... Rayevski onu həbsdən gətirməyə getdi. Biz hücuma keçəndə Hacı Muradı qabağa salacaqlar, biz də onun dalınca gedəcəyik...

F y o d o r. Qəribədir... Bu kimin ağlına gəldi?

İ v a n. Nə bilim?.. (*Sükut*) Bircə arzum var: bu gecə ya biz ölüb qurtaraydıq, ya da Şamil əsir alınaydı...

C e n e r a l. (*dikdirdən aşağı enir, dövrəsinə toplaşan zabitlərə dönərək*). Cənablar, sizin fikrinizcə bu gün yağış yağacaq, yoxsa dolu?

B i r i n c i z a b i t. Heç biri, zat aliləri...

G e n e r a l. Sən nə üçün belə düşünürsən?

B i r i n c i z a b i t. Çünki Sizin iradəniz belədir, zat alilləri.

G e n e r a l. Çox təəssüf ki, Allah mənimlə hesablaşmır. Onun da iradəsi Şamilinki kimi öz əlindədir...

Pauza

İ v a n. Fedya, a Fedya, bu gün bərk dolu yağacaq... Qorxuram o qədər yağsın ki, bədənimdə bir sağ yer qoymasın... (*Lap yaxında şimşək çaxır, göy gurultuları eşidilir*)

F y o d o r. Bu gurultuların axırı pis olacaq...

Pauza

G e n e r a l. Cənablar, Hacı Muradı gətirirlər... Onu belə görəndə mən zəncirlənmiş Prometeyi xatırlayıram.

B i r i n c i z a b i t. Doğru buyurursunuz, zati-alilləri... Hacı Murad tutulandan bəri Şamilin müqaviməti xeyli zəifləmişdir.

G e n e r a l. Mənçə əksinə... Şamil daha da quduzlaşmışdır.

Pauza

F y o d o r. Sən doğru deyirsənmiş, Vanya, onu gətirirlər...

İ v a n. Düşmən də olsa, igiddir, vallah... Bir bax, nə qədər də məğrurdur!..

F y o d o r. Dağlılar düz deyirlər: qürur, igid insanın ziynətidir...

R a y e v s k i (*qolları bağlı, ayaqları qandallı Hacı Muradı generalın hüzuruna gətirir*). Təzim edib raport verirəm, zat alilləri, məhbusların

hamısı yerindədir... Birinci polkdan üç soldat xəstələnmişdir... Yaralılardan on beş nəfəri ölmüşdür.

G e n e r a l. Tamarini gətirdilərmi?

R a y e v s k i. Xeyr, zat aliləri... O gəlmək istəmir.

G e n e r a l. Necə onun əvəzinə on nəfər dağlı veririk, o isə gəlmək istəmir?.. Paruçik, şahid olun, Sizin dostunuz mənim mərhəmətimi anlamadı...

R a y e v s k i. Onlar Tamarinin əvəzində Hacı Muradı istəyirlər, zati-aliləri.

G e n e r a l. Bu çox ucuz olmazmı? (*Hacı Murada*) Xatiriniz-dədirmi, o gün padşaha sədaqətlə qulluq edəcəyinizə söz verirdiniz?..

H a c ı M u r a d. Mənim yadımdadır... Sən də söz verdin: mənə əziz qonaq kimi ehtiram göstərəcəkdin... Sən qonaqlara həmişə beləmi hörmət edirsən?

G e n e r a l. Buraya nə üçün gətirildiyinizi bilirsinizmi?

H a c ı M u r a d. Mənim razılığımı soruşan olmadı, yaranal.

G e n e r a l. Sizə güllə atsalar, gizlənməyə icazə verərik...

H a c ı M u r a d. Mən bilmirəm, sənin fikrin nədir?..

G e n e r a l. Əlahəzrət imperatorun iradəsilə, mən dağlıların heç birinə inanmıram. Sizi də onun üçün həbsə almışam. Əgər doğrudan da sədaqətinizi sübut etmək istəyirsinizsə, qabağımıza düşün, böyük imamın qalasına birlikdə hücum edək.

H a c ı M u r a d. Mən həmişə qılınc olmuşam, yaranal, qalxan olmamışam...

G e n e r a l. Eybi yoxdur, bir dəfə də qalxan olarsınız. Zərbə endirmək, zərbəyə dözməkdən asandır... İndi aydındırmı?..

H a c ı M u r a d. O baxar adamına... Biz hər ikisini bacarırıq.

G e n e r a l. Sabahdan o yana bu görünən qalanın izi-tozu qalmayacaqdır.

H a c ı M u r a d. Qalanı da, səngəri də uçurda bilərsən... Amma sinələrdən yaranmış istehkama gücün çatmaz, yaranal... O, dəmirdən də, daşdan da möhkəmdir.

G e n e r a l. Siz buna əminsinizmi?..

H a c ı M u r a d. Bəli... Özümə əmin olduğum kimi...

G e n e r a l. Yazıq dağlı... Sənin başın zədələnmişdir.

H a c ı M u r a d. Təqsir özündədir. Mənimlə çox söhbət edirsən...

G e n e r a l. (*Rayevskiyə*). Paruçik, komandanları mənim yanıma çağırın!..

R a y e v s k i. (*təzim edərək*). Baş üstə!.. (*gedir*)

G e n e r a l. Qandallar ağırlıq etmir ki?..

H a c ı M u r a d. Mənə yox... Amma sənin vicdanına ağırlıq edib-etmədiyini deyə bilmərəm...

G e n e r a l. Mənə də yox... Bu qandallar olmasaydı, böyük Rusiya imperiyasında quldurların əlindən tərpənə bilməzdik.

H a c ı M u r a d. Bir ölkə üçün yüz milyon quldur çoxdur, yaranal...

G e n e r a l (*acıqlı*). Bu nə deməkdir?..

H a c ı M u r a d. Bu o deməkdir ki, rusetdə qandalaqsız adam yoxdur...

R a y e v s k i. (*gəlir*). Zat aliləri, komandarlar sizi gözləyir...

G e n e r a l. Çox gözəl... (*İstehzalı*) Qonağa ehtiram göstərin. (*Gedir*)

R a y e v s k i. (*soldatlara*). Vasili, Fyodor, İvan, bunun qarovulunda durun...

H ə r ü ç ü (*təzim edərək*). Baş üstə!..

R a y e v s k i. (*Hacı Murada*). Otura bilərsən... (*Gedir*)

F y o d o r. Vanya. Hacı Muraddan qorxma, əli-ayağı qandallıdır.

İ v a n. Heç zarafatın yeridir?..

F y o d o r. Bir diqqət elə... Görürsənmi nə yaman kədərlidir?..

İ v a n. Adam ölümünü qabaqcadan biləndə yaman pis olur, Fedya... mənim də buna yazığım gəlir... (*Sükut edərək*) Sabah Marusyaya kağız yazacağam. Yazacağam ki, mən elə-belə soldat deyiləm, Hacı Muradın qarovulunda durmuş soldatam...

F y o d o r (*gülür*). Marusya... görəsən Dmitri onu yenə də yuxuda görürmü?

İ v a n. Eh... Sən də zarafat eləməyə vaxt tapdın?..

F y o d o r. Yaxşı... Gülüb danışmasaq, fikirdən adamın bağrı çatlamaz?.. Vanya, dünən gecə Marusya yuxuma girmişdi... deyirdi ki, Vanyadan bir şey çıxmadı, sənsə mənim dərdimə əlac elə...

İ v a n. Bəsdir, bəsdir, zarafatın yeri deyil...

H a c ı M u r a d. (*öz-özünə*). Allahdan heç nə istəmirəm, bircə oğlum sağ qalsaydı... ax, Şamil, Şamil, məni sən kələyə saldın...

İ v a n. Adamın hayfı gəlir... Əslinə baxsan, günah özündədir.. Buralarda nə iti azmışdı?.. (*Yan tərəfdə kim isə qəmgin səslə oxuyur*)

Yanağın solğun bir yarpağa bənzər...
Rəngi sapsarıdır: bir zaman vardı,
O düşmən üstünə cumsaydı əgər,
Düşmənin də rəngi belə qaçardı...

İ v a n. Eyy, sakit ol, general eşidir.

Nöğmə birdən xırp kəsilir.

H a c ı M u r a d. (*öz-özünə*). Yox, Şamil ona dəyməz... Özü də ata deyilmi?.. (*Fyodora*) Ay urus, Şamil onu öldürərmi?..

F y o d o r. (*təəccüblə*). Kimi?..

H a c ı M u r a d. Mən heç... Bəlkə bu qollarım heç açılmadı. Mən ölümdən qorxmuram. İlahi, sən Şamilə kömək ol... Yorğunam. Fikrim özümdə deyil. O bizim dağların yeganə pənahıdır.

Birdən trivoqa siqnalı guruldayır.

İ v a n. Aha, başlandı.

G e n e r a l (*gəlir*). Soldatlar, əlahəzrət imperatorun əmri alınmışdır... O yazır ki, Dağıstan quldurunun indiyə qədər əsir alınmaması böyük Rusiya imperiyasının nüfuzunu azaltmışdır. Mən, ixtiyarımdakı qüvvələrə bu gün son hücum əmrini verirəm... Və əminəm ki, bir neçə saatdan sonra bu görünən qalanı xarabaya döndərəcəyik.

R a y e v s k i. Zati-aliləri, Şamil elçi yollamışdır. Qəbul edəkmi?

G e n e r a l. Gəlsin...

A t a y. (*bir nəfər ilə gəlir*). Şamilin təklifi belədir: mənasız qırğına yol verməmək üçün qoşunlarınızı geri çəkin... yoxsa hamınız qılıncdan keçiriləcəksiniz...

G e n e r a l. Mənim də cavabım budur: bu gün Şamilin qalasından bir əsər belə qalmayacaqdır. Sən get, bizim gücümüzlə zarafat edən Şamilə söylə ki, arvad-uşaqların naləsindən qorxub, qalanı könüllü olaraq tərk etsin!..

A t a y. Bu sözləri Siz onun cənazəsinə deyə bilərsiniz, yaranal... Dağlıların vuran əli, qoca Şamil siyirmə qılıncına söykənib səni gözləyir. (*Yoldaşına*) Gedək!.. (*Gedirlər*)

G e n e r a l. Piyadalar Hacı Muradın arxasınca... irəli?..

Rayevski cərgə ilə düzülən soldatların qabağına Hacı Muradı gətirir, baraban çalınır, soldatlar onun ahənginə uyaraq irəliləyirlər.

P ə r d ə

ONUNCU ŞƏKİL

Şamilin evi qarşısında geniş bir həyət. Soltan həyətdəki ağaca söykənib uzaqlara baxır. Birdən iki nəfər dağlı gəlir.

B i r i n c i D a ğ l ı. Şamil hanı? Biz onu görmək istəyirik.

S o l t a n. Nə var, nə üçün lazımdır?

B i r i n c i D a ğ l ı. Kəndlərimiz dağıldı, uşaqlarımız acından qırıldı... On gündür mühasirədəyik. Daha tab gətirə bilmirik...

Ə m i n ə t (*gəlir*). Soltan, qardaşım, sən nə edirsən? Yaralı-yaralı özünü havaya verib ölməkmi istəyirsən, bəri gəl.

S o l t a n. Bu saat, Əminət, bu saat gəlirəm.

İ k i n c i D a ğ l ı. Bizdə can qalmadı, bacı. Arvad-uşağımız içməyə bir qurtum da su tapmır... Yaranal bulağın suyunu da zəhərlədib. Aman günüdür... bizə rəhminiz gəlsin...

Ə m i n ə t. Bunu Şamil özü bilmirmi?..

B i r i n c i D a ğ l ı. Bilir, amma razı olmur.

Ə m i n ə t. Nəyə razı olmur?

B i r i n c i D a ğ l ı. Biz istəyirik ya bir dəfəlik ölək, ya da tabe olaq...

Ə m i n ə t. Sən nə dedin?.. Sən bilirsənmi bu nə sözdür?.. Onun cənazəsinə də bu təklifi eləmək olmaz... Şamil iyirmi il niyə saç ağardırdı?.. Axırda tabe olmaq üçünmü?.. (*Soltana*) Sən niyə dinmirsən, qardaşım?

S o l t a n. Mən nə deyim, bacı?.. Xalqda can qalmamışdır. İndi heç kəs vuruşmaq istəmir... Ac-susuz, gecə-gündüz səngərlərdə çürümək-dən cana doyan xalq, nəhayət, bir gün tabe olmalıdır, ya yox?..

Ə m i n ə t. Aman Allah, siz nə danışırsınız?.. Qardaşım, sən doğrudanmı tabe olmaq istəyənlərə tərəfdarsan. Yox, yox, bu uzun məşəqqətlərdən sonra qorxaq acizlər kimi düşmənə boyun əymək... Özü də indi. Buna nəinki Şamil, mən də dözmərəm... (*Dağlılara*) Siz gedin, amma bu sözü başqa bir yerdə danışmayın... Mən arvad ola-ola sizin yerinizə utanıram. Ar olsun sizə!.. Şamil sizin üçün neyləmədi?.. Onun sinəsində qılınc dəyməyən yer qalmadı... Ona Allahın yuxusu da haramdır... Utanın! Bu papaq əvəzinə ləçək bağlayın!..

S o l t a n. Odur bax, Şamil özü də gəlir. Nə sözünüz varsa ona deyin... Bura bax... (*Dağlılardan birini kənara çəkərək*) Siz Şamilin anasını görün... Dərdinizi ona deyin... Şamil onu çox istəyir, razı olar... Gedək, bacı.

Ə m i n ə t. Gedək!.. Vəfasız insanlar. Onu meydanda tək qoyub qaçmaq istəyirlər. Sən də, qardaşım, onlara yol göstərirsən...

S o l t a n. Ayrı yolumuz yoxdur. Bu mühasirədən çıxmaq üçün bizdə qüvvət qalmamışdır. Bacarmarıq...

Ə m i n ə t. Namusla ölməyi necə?.. Onudamı bacarmadın?.. (*Dağlılara*) Siz gedin, tabe olursunuz, olun... Amma bu sözü Şamilə deyib onun ürəyinə toxunmayın. Onsuz da kədərlidir... (*Soltanın qolundan tutub aparır*)

B i r i n c i d a ğ l ı. Düz deyir... Anasını görək... gedim, çağırım. Buradaca məni gözlə. (*Gedir*)

Ş a m i l (*Atayla bərabər gəlir*). Bütün dəstə başçılarını mənim yanıma çağır... Dmitriyə de ki, topları məscid qabağında düzdürsün... Atlılar hazırlanıb məni gözləsinlər... (*İkinci dağlını görərək*) Sən kimi istəyirsən?

İ k i n c i D a ğ l ı. Yoldaşımı gözləyirəm, imam...

Ş a m i l. Gözləmək vaxtı deyil, hazırlaşmaq lazımdır. Yarağın hanı?..

İ k i n c i D a ğ l ı (*özünü itirərək*). Evdədir, imam...

Ş a m i l. Get, mənim adımdan dəstənizə de ki, bir azdan hücum başlanacaq.

İ k i n c i D a ğ l ı. Baş üstə, imam. (*Gedir*)

Ş a m i l. Sən də, Atay, durma... Tapşırıqlarımı yerinə yetir...

A n a (*birinci dağlı ilə gəlir*). Oğlum, dünəndən acsan.

Ş a m i l. Atay, oğlum, sən get... Amma tez qayıt, mənə xəbər ver...

A t a y. Bu dəqiqə, imam... (*Gedir*)

A n a. Oh, pərvərdigara, bu nə zülmdür, bizə eləyirsən?..

Ş a m i l. Nə olmuşdur, ana?.. Bu sızıltı nə üçündür?

A n a. Yazıqlar acından həlak olub gedir, oğlum...

Birinci dağlı sürətlə uzaqlaşıb gözdən itir. Şamil onun dalınca bir neçə an zənn ilə baxır.

Ş a m i l. Səndə söz var, ana... Məndən gizlətmə...

A n a. Səhərdən iki kərə gəliblər. Lap nəfəsləri kəsilib... Dözmürlər... yorulublar.

Ş a m i l. Gələn kimdir?

A n a. Tabe olmaq istəyirlər, oğul...

Ş a m i l (*vurulmuş kimi*). Tabe olmaq istəyirlər?..

Pauza

Bu sözü səndən yox, bir başqasından eşitsəydim, bilirsənmi neylərdim, ana?.. Mən dünyada iki sözə düşmanam: bir əzilmək, bir də tabe olmaq sözünə. Sən ki, bilirsən ana...

A n a. Eh, oğlum...

Ş a m i l. Ax, ana, ana... Bu çox ağır yara oldu... Bu güllə sinəmə yox, ürəyimə dəydi... Qollarımın qüvvətini azı on qat zoiflətdi, ana... Saçım-saqqalım ağarmışdı, amma qocalmamışdım... Bu xəbər məni düz iyirmi il qocaltdı... (*Gedir*)

A n a. Dilim-ağzım qurusun, oğul mən neylədim?..

S o l t a n (*gəlir*). İndi mən öz doğma bacıma da inanmıram, ər məhəbbəti onu da mənim əlimdən aldı... Aha, Şamil buradadır. (*ətrafa göz gəzdirərək*) Bundan da gözəl fürsət olarmı?.. Hamı namaz üstündədir... Hamı bir olan Allaha dua edir. Hamının gözü sonsuz fəzalara dikilib Tanrıdan imdad istəyir. Şamil də namaz üstündədir...Ancaq o, duamı edir, yoxsa düşünürmü? Yox, yox, onun göylərə zillənmiş gözləri Allahdan imdad istəmir... O yalnız öz qollarının və beyninin gücünə inanır... Odur ki, mən də düz onun beynin nişan alıram. (*Ağaca söykənir, tapançasını çıxardıb nişan alır*)

Ə m i n ə t (*çığıraraq gəlir*). Soltan, sən kimə güllə atırsan?..

S o l t a n (*səksənib geri sıçrayır, tez özünü toplayır*). Bu nə çığırtıdır? Mən təzə tapançamı yoxlamaq istəyirdim...

Ə m i n ə t. Yox, sən titrəyirsən... Sənin gözlərin şübhə ilə parıldayır...

Ş a m i l (*görünür*). Nə olmuşdur, Əminət?.. Niyə çığırırdın?..

Pauza

Ə m i n ə t (*sinəsini gərərək*). Öldür, məni, qardaşım, öldür... Düz buradan vur... Mən bu xəyanətini gizlədə bilmərəm... Qazı Məhəmmədin atası ölümə layiq deyil...

S o l t a n. Əminət, sənin ağlın başındadırmı?

Ə m i n ə t. Mən öz gözümlə gördüm. Mən hər gün, hər gecə səni izləyirdim. Oh, mən qarışıq yuxumu görürəm nədir?.. (*Ərinin qabağında diz çökür*) Sən haqlısan, Şamil. Məni bağışla... Niyə bir-birinizin üzünə baxırsınız?.. Günah məndədir. Öz doğma qardaşını satan bacının yaşamağa haqqı yoxdur...

Ş a m i l. Soltan, at yerə, tapançanı!..

S o l t a n. Baş üstə, imam... (*Tapançanı yerə atır*) Vərdiş eləmişəm... İndi yadıma düşdü ki, mənim silah götürməyə haqqım yoxdur.

Ş a m i l (*Əminətin qolundan tutub ayağa qaldırır, tapança ilə dalbadal iki güllə atır*) Soltan, ağaca söykən, tez!..

S o l t a n. Mənim günahım nədir, imam?

Ş a m i l. Sənin heç bir günahın yoxdur... Bütün günahlar məndədir ki, sənin kimi xaini dünya işığına həsrət qoymamışam.

Səsə gələn müridlər Şamilin ətrafını bürüyürlər.

S ə s l ə r. Nə var, nə olmuşdur?

– Tüfəngi atan kim idi?

Ş a m i l. Səssiz!..

Aralığa sükut çökür.

Mən hələ cavan ikən qapımda boz bir it saxlardım. O, böyüyəndə qudurub ayağımı dişlədi. Mən də onu öldürdüm. Bax, belə. (*Tapança ilə güllə atır, Soltan yıxılır*)

Ə m i n ə t. Aman!.. qardaşım!

Ş a m i l. Qardaşın xəyanəti daha dəhşətli olur... (*Müridlərin birinə*) Sən get, Tamarini gətir...

M ü r i d. Baş üstə, imam. (*Gedir*)

K ə r i m ə t i n a n a s ı (*kişi paltarı geyinmiş və yaraqlanmış Qızının qolundan tutub gətirir*). İmam!..

Ş a m i l. Nə istəyirsən, bacı?..

K ə r i m ə t i n a n a s ı. Eşitdim ki, bu gün qazavatdır...

Ş a m i l. Doğrudur... Yaranalın qoşunu dörd yanımızı halqa kimi bürümüşdür... Biz indi dəryada tufana düşmüş bir qayıq kimiyik... Bata da bilərik, üzüb sahilə çıxa da bilərik... Bax, hər yandan barıt qoxusu gəlir. Sən necə bilirsən, bu halqanı qırıb kənara çıxmaq lazımdır, yox?

K ə r i m ə t i n a n a s ı. Lazımdır, İmam... Sənin yolunda iki oğlumu qurban vermişəm, bir də ərimi... İndi də al, bu qızımı apar... Qoy deməsinlər ki, mənim daxmamdan qazavata gedən yoxdur.

Ş a m i l. Sağ ol. Ömrümdə heç belə sevindiyim yadıma gəlmir. Dağıstanda yüz sənin kimi ana olsaydı, qarşımda ölüb belə diz çökərdi... Sağ ol, ana, aslan ürəkli ana. (*Sakit nəzərlərlə kütləyə baxaraq*) Tabe olmaq istəyən kimdirsə, irəli çıxsın.

Pauza

Ana!.. Onları mənə göstər!

A n a. Oğul! Bu qoca ananın sözünə bax... İstəyirlər, qoy tabe olsunlar. Keçmə namərd körpüsündən, qoy aparsın sel səni!..

Ş a m i l. Qoy tülküdən belə qorxaq olan kişilər bu aslan ürəkli ananın qızına baxıb utansınlar.

Bu anda Qazı Məhəmməd əlində siyirmə qılınc səndirləyə-səndirləyə atasına yanaşır.

A n a. Bala, sən neyləyirsən?

Q a z ı M ə h ə m m ə d. Mən bu gün atamla yanaşı getmək istəyirəm, nənə... (*Kərimәti göstərərək*) Dağıstanın qızları qılınca sarılarsa, mən ağır yaralı da olsam, kənardan durub tamaşa eləməyə haqlı deyiləm.

Ş a m i l (*onun qolundan tutaraq*). Gedək, oğlum. Səni ayaq üstündə gördüm, cavanlığım yadıma düşdü. İşdir, bu vuruşmadan sağ çıxmasam, bu qoca atanın vəsiyyətini unutma: dağlarımızın məğrur başı, yağıların önündə əyilməsin... Bu torpağın hər qarışında analarımızın göz yaşı var, oğlum.

Q a z ı M ə h ə m m ə d. Vəsiyyətini ömrüm boyu unutmaram, ata.

Müridlər Tamarini gətirirlər.

Ş a m i l. Paruçik, generalınız razılıq verdi. Mən səni əsirlərə dəyişirəm...

T a m a r i n mən getmirəm, imam.

Ş a m i l. Nə üçün?..

T a m a r i n. Şərəfsiz ölməmək üçün...

D m i t r i. Sağ olun, cənab paruçik. Mən həmişə sizdən bu cavabı gözləyirdim.

T a m a r i n (*Kərimәti göstərərək*). Bu igid qız məni yuxudan oyatdı. O, mənim yolumu aydınlatdı. O dedi ki: "Daldan yaralanan oğlanları, analar oğulluqdan çıxardırlar". Siz məni generalın ixtiyarına göndərirsiniz. Orada məni arxadan vuracaqlar. Ancaq, mən bunu istəmirəm, imam! Din ayrılığı, millət ayrılığı bizim dostluğumuza mane ola bilməz. Mənə də qılınc verin!..

Dmitri qılınc gətirib Tamarinə verir.

Bu dağlar səni də oğulluğa qəbul edir... Rus bölüyü! Tamarinin komandasını dinləyin.

A t a y (*dağlı ilə bərabər gəlir*). Yaranal şərtimizə razı olmadı, imam... Qoşunu yeriyib üstümüzə gəlir...

Ş a m i l. Aydındır... Ümidimizi yalnız qılınclarımıza bağlayıb, onları qabaqlarıq...

T a m a r i n (*hündür bir yerə qalxaraq*). Dağıstanın azad qartalları!.. İndi də məni dinləyin...

Hamının gözü Tamarinə zillənir.

Ölüm, özü də şərəfli ölüm, bizim hamımızı doğma qardaş kimi birləşdirdi... Burada iki dünya üz-üzə durmuşdur... Bu dünyanın birində uzun, lakin işgəncəli həyat, o birində isə hələlik qan və ölüm vardır... Mən ikinci yolu qəbul edirəm...

S ə s l ə r. Biz də, biz də...

Baraban səsləri yaxınlaşır.

Ş a m i l Aha, gəlirlər. (*Qılıncını sıyıraraq*) İndi tabe olmaq istəyənlər, gedib çarın təpiyi altında səadət axtarsınlar...

Pauza

Mən tabe olmayacağam... Mən bu dəmir hasarı uçurmağa gedirəm... Mənimlə gedənlər gəlsin!..

Bu anda qoşunun qabağı görünür, qolları zəncirli Hacı Murad başını məğrur tutaraq gəlir, onlar dayanırlar.

G e n e r a l. Son dəfə təklif edirəm: Təslim olun!..

Ş a m i l (*Hacı Muradı görərək*). Bu nədir?.. Hacı Murad?

H a c ı M u r a d. Şamil, qorxma, vur! Ölüm hər yerdə mənim üçün birdir!..

G e n e r a l. Onu susdurun!..

H a c ı M u r a d. Yaranal, unutma ki, mən Hacı Muradam...

G e n e r a l. Soldatlar! İndi sizin qarşınızda yalnız dağlılar deyil, vətən xaini Tamarinlə Dmitri də durmuşdur...Onları diri-diri tutarsınız!.. Qoy bu mürtədlər Senat meydanındakı dar ağacını öz gözlərilə görsünlər!..

Ş a m i l (*yanındakı çalğıçılara*). Çalın!.. (*Müridlərə*) Oynayın!..

Dağlılar ləzgi havasına uyaraq oynayırlar və birdən qoşun üzərinə şığıyırlar. Əlbəyaxa döyüş başlanır. Əli-qolu açılmış Hacı Murad vuruşma meydanına atılır, soldatlar vuruşurlar. Şamil nərə çəkib böyük bir dəstəni yarır... Birdən Dmitri ilə general qarşılaşır.

G e n e r a l. Təslim ol, mənim önümdə yalnız sən deyil, bütün Qafqaz dağlıları baş əyir!..

D m i t r i. Mən təslim olmaq üçün qılınca sarılmadım...

Vuruşurlar.

G e n e r a l. Mən səni atan Qriqori kimi dar ağacında görmək istəyirəm!..

D m i t r i. Sən onu görməyəcəksən, general... Ürəyimdə yanan intiqam alovu səni yandırıb külə döndərəcəkdir!..

Vuruşurlar, Dmitri generalı vurub, yerə sərir.

İ v a n (*Dmitrini görərək*). Mitya!.. Ax, yaramaz. Sən generalı öldürdün?..

D m i t r i. Vanya, səni xoş gördük! Marusyadan nə xəbər? Dünən onu yuxumda görmüşəm...

Bu anda Şamil bərk yaralanmış Tamarini qolları üstündə gətirib yerə uzadır, Dmitri ilə İvan onları görüb təəccüblə baxırlar. Yavaşca addımlarla onlara yaxınlaşırlar.

T a m a r i n (*gözlərini açaraq*). İmam, imam... mən ölürəm...

Ş a m i l. Yox, əzizim... Biz ki, yenicə dost olmuşuq... Bax, düşmən basılıb geri çəkilir. Sən ölməyəcəksən... Sən hələ uzun illər yaşayıb, dağların faciəsini yazacaq və gələcək nəsillərə əbədi bir yadigar qoyacaqsan...

T a m a r i n. Yox, imam. Namərdlər arxadan vurdular. Mən artıq ölürəm... Çoxdan aradığım ölümü indi tapdım... (*gözlərini yumur, huşa gedir*)

K ə r i m ə t (*Şamilə yaxınlaşdığı zaman Tamarini görüb dayanır, onun gözləri yaşarır, çiyinləri qalxıb-düşür*). Ulu Tanrım, sən onu sevgilisindən ayırma... Onun da gözləri yoldadır.

T a m a r i n (*gözlərini açaraq*). Əlvida, dağlar... Əlvida... vətən...

Nə arar o qərib uzaq diyarda,
Neçin ayrılmışdır öz vətənindən?..

Kərimətə görərək.

Ağlama, dağlar pərisi, siz qalib gələcəksiniz!..

Bu anda yaralanmış Hacı Murad qılınca söykənə-söykənə Şamilə yanaşır.

T a m a r i n. Bu xalq məğlub olmayacaqdır, imam... Siz qalib gələcəksiniz...

Ş a m i l. Biz iyirmi ildir vuruşuruq... Bəs nə zaman qalib gələcəyik, dostum?

T a m a r i n. Nə zamanmı!.. Qəhrəman rus soldatı bu dağlara ölüm yox, böyük xalqın böyük məhəbbətini gətirəndə. (*Ölür*)

Ş a m i l. Eşitdinmi, o nə dedi, Hacı Murad?

H a c ı M u r a d. Böyük xalqın böyük məhəbbətini gətirəndə.

Ş a m i l. Düz dedi, Hacı Murad... Bu məhəbbət bizə qismət olmadısa, övladlarımıza qismət olacaq...

Yavaş-yavaş, əli silahlı müridlər və dağlılar Şamilin ətrafına toplaşırlar, Şamillə Hacı Murad Tamarinin cənazəsi önündə diz çökür. Onları halqa içərisinə alan xalq getdikcə artır.

P ə r d ə

21 aprel 1941

NİZAMİ

İŞTİRAK EDƏNLƏR

Nizami Gəncəvi
Qivami – onun qardaşı
Xədicə – Nizaminin anası
Məhsəti Gəncəvi
Əbdək – memar
Afaq – onun bacısı
Toğrul – Bərdə cəngavəri
Dəstəgül – onun bacısı
Çingiz – Bərdə cəngavəri
Yusif – Nizaminin dostu
Şirvan hökmdarı
Onun vəziri
Munis – saray şairi
Birinci cəngavər
İkinci cəngavər
Qasidlər
Vali – Gəncə hakimi

Bərdə qızları, cəngavərlər, xəzərlər, şəhərlilər, saray adamları, rəqqasələr...

BİRİNCİ ŞƏKİL

Gəncə. Nizaminin eyvanı qarşısında bağça. Hər tərəf sakitdir. Mütəmadiyən ötən bülbülün nəğməsindən başqa bir səs eşidilmir. Sürətli addımlarla gələn Qivami sağa-sola baxınır. O, kədərlidir.

Qivami. Nizami özgə vaxt bu ağacın kölgəsinə döşənib səhərdən-axşama kimi yazardı... (*Çağırır*) Nizami!

Xədicə. Nə var, oğlum? Niyə töyşüyürsən?

Qivami. Heç soruşma, ana... Bədbəxtlik üz vermişdir... Nizami hardadır?

Xədicə. Sən həmişə yazıq ananın ürəyini qana döndərirsən, oğlum... Nə bədbaxtlıq?

Qivami. Eh, ana, təqsir özümdədir. Ad çıxartmaq istədim, ara yerdə olan-qalan adımı da rüsvay elədim... Hanı Nizami?..

Xədicə. Yəqin bağçanın o başında bülbüllərlə söhbət eləyir.

Qivami. Mənim ürəyim qan ağlayır, qardaşım isə, bağçada gəzinib şeyda bülbülün nəğməsinə qulaq asır. Mən niyə içirəm, niyə? Mən əvvəldən bunu bilirdim ki, şərab məni quru yerdə qoyacaq... (*Daha da ucadan çağırır*). Nizami!

Xədicə. Oğlum, dərdini mənə de, qoy İlyas işindən avara olmasın.

Qivami. Yox, yox, bu dərdə sən dözməzsən, ana... Sən get, mən özüm onu axtarıb taparam...

Xədicə. Oxu atıb yayı niyə gizlədirsən?.. Dərdin nədir?

Qivami. Deyirəm, sən get... Bu dərdə nəinki sən, bütün dünya da tab gətirməz...

Xədicə (*köksünü ötürərək*). Yaxşı, odur bax, qardaşın gəlir, dərdini ona de... (*Gedir*)

Nizami. Aha, nə yaman coşmusan!.. Deyəsən, təzə yazdığın qəzəli oxumaq istəyirsən...

Qivami. Qəzəl nədir, qəsidə nədir, ölmüşəm – üstümdə Quran oxuyan yoxdur...

Nizami. Qardaşım, sən həyatdan doymuş adamlara bənzəyirsən...

Qivami. Yanılırsan... Əzizim... bu geniş dünya bir süfrədir, mən də bu süfrədən gözü doymamış bir müsafir...

Nizami. Bax mən, yeni əsərimi yazıb qurtarmışam... Bizim sevincimizdən ümidsizlər, gözüyaşlılar, dərdi-səri olan bütün insanlar ilham alıb sevinəcəklər. Sənինlə qabaq-qabağa oturub doyunca şərab içəcəyəm... Durma, dostumuz Yusifin ovladığı ceyranı apar, təndirdə qızartsınlar.

Qivami. Təndir?.. Təndir nədir! Ocağımı da söndürdülər.

Nizami. Nə olmuşdur ki?..

Qivami. O məni xoruza yüklədi. Bir məni yox, bütün Gəncə şairlərini...

Nizami. Kim?

Qivami. Munis... Saray şairidir... Çox uğursuz adamdır.

Nizami. Onun nə məqsədlə gəldiyini bilirəm. Bu xüsusda Xaqani mənə yazmışdı...

Qivami. Deyişdik, hamımızı məğlub etdi. Mən hələ onun qədər sürətlə dəyişən şairə rast gəlməmişdim. Sənինlə üz-üzə gəlməyə çox can atırdı. Sən də məğlub olsan...

Nizami. Onunla qabaqlaşarıq... Görək taleyimiz bizə nə göstərir... Məhsəti xanıma da xəbər yolla.